

Mornova zijalka pri Šoštanju

Mitja BRODAR

Izvleček

Mornova zijalka je bila odkrita že leta 1935, toda le na kratko objavljena. Doslej je veljalo, da pripada končnemu moustérienu. Avtor je maloštevilno zbirko natančno analiziral in ugotovil, da pripada mlajšemu paleolitiku. Za bolj določno uvrstitev v aurignacien ni dovolj argumentov. Artefakt iz višje plasti, ki doslej ni bil objavljen, pripada po mnenju avtorja gravettieniu. Na koncu so navedene še zanimive najdbe iz površinske plasti.

Abstract

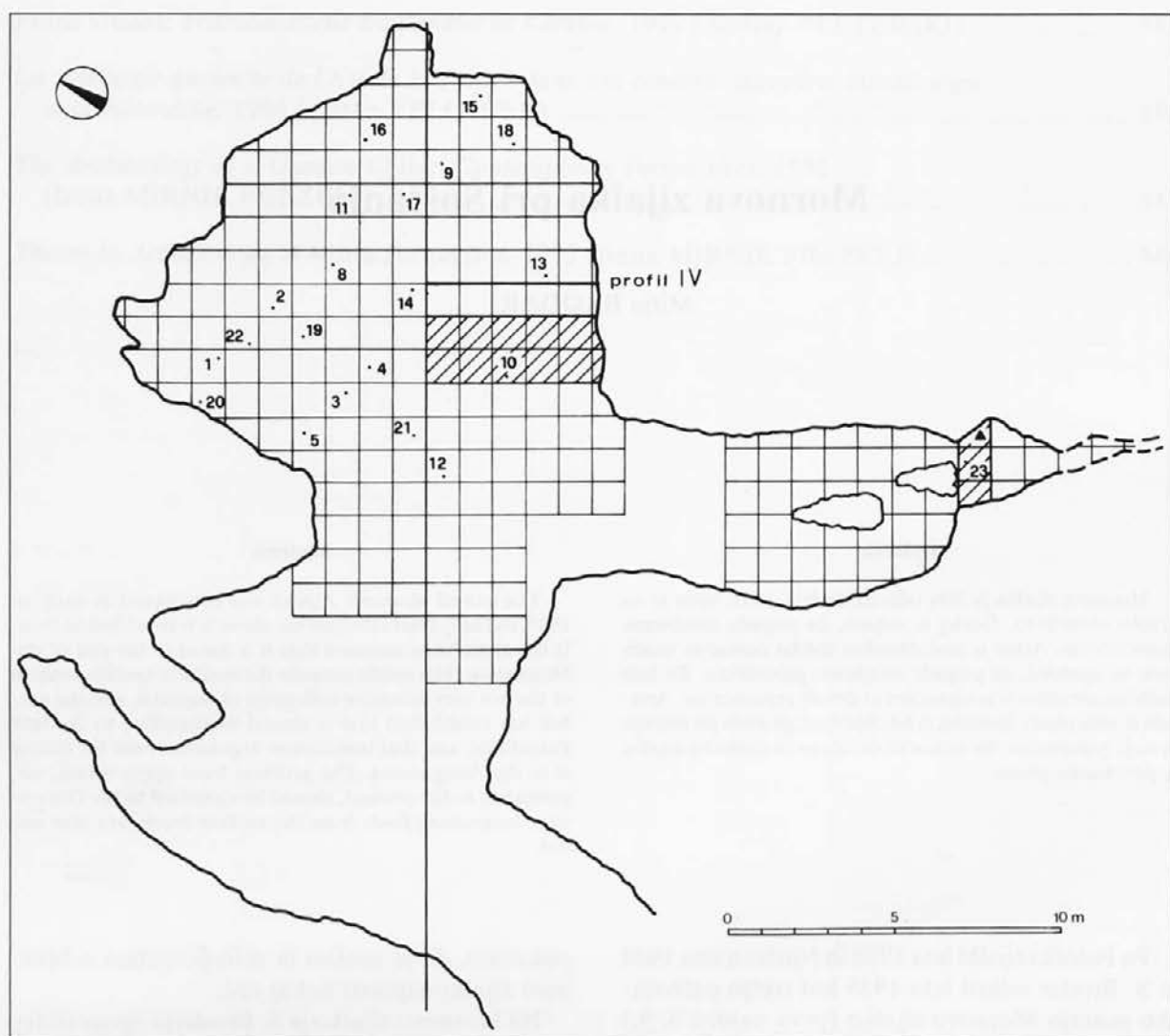
The site of Mornova Zijalka was discovered as early as 1935, but only brief information about it was published then. It has since been assumed that it is dated to the end of the Mousterian. This article presents the results of specific analysis of the not very extensive collection of material, and the author has established that it should be classified to the late Paleolithic, and that insufficient arguments exist for dating it to the Aurignacian. The artifacts from upper strata, unpublished to the present, should be classified to the Gravettian. Interesting finds from the surface layers are also noted.

Po Potočki zijalki leta 1928 in Njivicah leta 1934 je S. Brodar odkril leta 1935 kot tretjo paleolitsko postajo Mornovo zijalko (prva najdba 6. 9.) in le nekaj več kot dva tedna pozneje še Špehovko (prva najdba 22. 9.). V obeh so sledila večja izkopavanja. Kar zadeva objavo rezultatov, je Mornova zijalka doživela podobno usodo kakor Špehovka (M. Brodar 1993, 7) in tudi o njej sta bili zapisani le dve kratki poročili, prvo že pred vojno v pregledu jugoslovanskega paleolitika (S. Brodar 1938, 160-162). Drugič jo je obravnaval precej pozneje, ko so postali znani in pomembni periglacialni pojavi, v članku o teh pojavih v slovenskih jamah (S. Brodar 1960, 37 in 39). Kakor za Špehovko, je veljalo tudi za Mornovo zijalko, da posebne potrebe po obširnejši objavi ni, saj so bili najvažnejši podatki objavljeni. Pri Mornovi zijalki je bila takšna predstavitev otežena tudi zato, ker so bili zapisniki izgubljeni. Toda jeseni leta 1994 smo pri pregledovanju starih škatel te zapisnike nepričakovano našli v kuverti brez napisa. Ohranjeno je vse, to je zapisnik poskusnega izkopavanja, dalje dva zvezka o rednih izkopavanjih (I in II) in en terenski blok za sprotne zapise ter razne druge podatke. Tako se je nenadoma

pokazalo, da je možno in zelo potrebno o Mornovi zijalki napisati nekaj več.

Na Mornovo zijalko je S. Brodarja opozoril tedanji direktor banke v Šoštanju L. Koricki, ki mu je tudi pomagal pri organizaciji dela v njej. Jama je okrog 520 metrov visoko približno 6 km zahodno od Šoštanja v dolini Hudega potoka pod Belimi Vodami. Ima velik vhod, obrnjen proti jugozahodu. Po strmi do 10 metrov dolgi vhodni veži pridemo v skoraj ravno 20 metrov dolgo in do 14 metrov široko glavno dvorano. Od te se desno proti jugovzhodu odcepi stranski rov, ki je približno 15 metrov dolg, do 5 metrov širok in se končuje v nekaj metrov dolgi ozki špranji.

Poskusno izkopavanje, ki je bilo precej obsežno in je trajalo 8 dni (27. 8. - 1. 9. in 5.-6. 9. 1935), je S. Brodar opravil na dveh mestih. Veliko sondo je izkopal na desni strani glavne dvorane in manjšo pri koncu stranskega rova (*sl. 1*). V glavni dvorani je našel en artefakt in majhen odbitek, kar je bilo dovolj za pripravo večjega izkopavanja. Za izvedbo tega, ki je sledilo leta 1936 (27.-29. 3., 1. 4., 14.-18. 4., in 1. 7. - 14. 8.), je uporabil kvadratno mrežo in vsakemu kvadratnemu metru dal svojo številko. Kvadratni metri

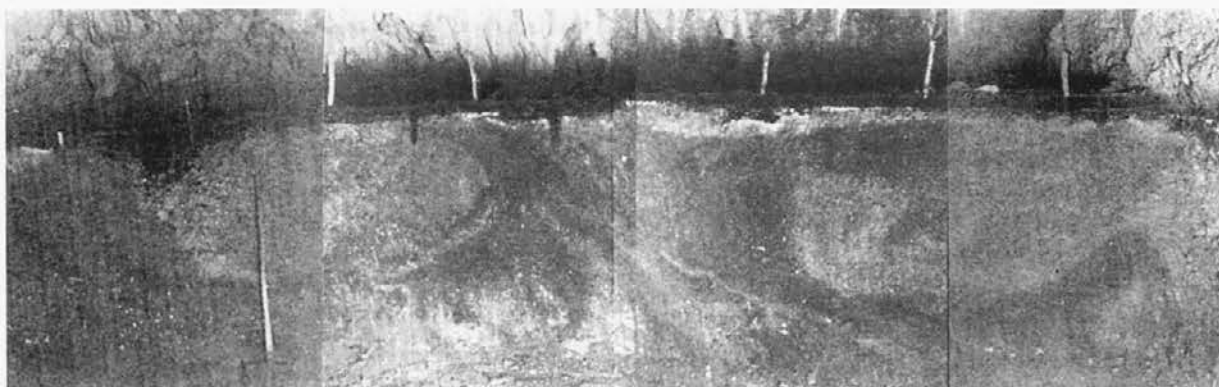
Sl. 1: Mornova zijalka. Tloris jame z obema sondama. Izkopano površino označuje mreža kvadratnih metrov. Po profilu IV je S. Brodar opisal plasti. S številkami 1-23 so označene lege artefaktov. Manjkata št. 6 in 7, ker zanju ni podatkov. S črnim trikotnikom je označena lega lobanje jamskega medveda.

Abb. 1: Mornova zijalka. Höhlengrundriß mit beiden Schnitten. Die Grabungsfläche kennzeichnet ein Quadratmeternetz. Nach dem IV. Profil beschrieb S. Brodar die Schichten. Die Nummern 1-23 kennzeichnen die Lage der Artefakte. Die Nummern 6 und 7 fehlen, weil es dafür keine Angaben gibt. Das schwarze Dreieck kennzeichnet die Lage des Höhlenbärenschädels.

so dobivali številke sproti, kakor je teklo izkopavanje, in po končanem izkopavanju je videl, da tako ne more ostati, ker so v načrtu številke zmešane. Zato je metre na novo tekoče oštevilčil in v zapisnikih z rdečilom vnesel vse spremembe. V zapisniku je za vsako najdbo narisal kvadrat, zraven je njegova številka in v njem je označena lega najdbe. Če je bilo v istem kvadratu več najdb, so lege označene z različnimi znaki. Medtem ko je v Špehovki pri merjenju globin prešel na merjenje od fiksne višine, pa tega v Mornovi zijalki ni storil in je še vedno meril globine od površja. V Mornovi zijalki torej ni mogoče podatkov transformirati v koordinatni sistem, kakor je to bilo mo-

goče v Špehovki. Pri vsaki najdbi je navedena globina, razen tega tudi plast in to, kje v plasti je bila. Lega je torej znana, vendar zaradi velikih premikov v plasti višinska pozicija nima stratigrafskega pomena. Dodati je treba še, da to velja za glavno dvorano. V stranskem rovu kvadratnim metrom ni dajal števil, ampak je označeval samo tekoče metre z začetkom od roba izkopa glavne dvorane. Začetek izkopa stranskega rova je pri 3. metru in sonda je med 10. in 11. metrom. Pri omenjenem novem oštevilčenju kvadratnih metrov je oštevilčil tudi kvadratne metre stranskega rova.

Stratigrafija je skromna. S. Brodar (1938, 161) navaja tele plasti:

Sl. 2: Mornova zijalka. Podolžni profil po osi, približno od sonde do zadnje stene s krioturbatnimi žepi in prerezoma dveh kolov.

Abb. 2: Mornova zijalka. Längsprofil entlang der Achse, ungefähr vom Schnitt bis zur letzten Wand mit Krioturbatie und den Querschnitten zweier Pfähle.

I. 9 cm. Ogljeni prah. Rimske in halštatske najdbe. *Castor fiber* in domače živali.

II. 56 cm. Svetlorjav, oster in precej droben grušč, ki je v zgornji tretjini pomešan z apneno moko in mestoma močno zlepljen. Odlomki kosti jamskega medveda, številni ostanki alpskega svizca. Redki kvarcitni odkruški.

- III. 74 cm. a) Zgornji temnejši grušč
- b) svetlejša vmesna plast
- c) spodnji temnejši grušč

Grušč v plasti III je ostrorob in zelo sipek. Razbite kosti jamskega medveda. Primitivna koščena industrija, kameni artefakti.

IV. 19 cm. Naplavljenja jamska ilovica.

Izkopana je bila najprej desna polovica jame in od tod je omenjeni objavljeni profil (na črti IV, sl. 1). Preden je začel kopati levo polovico jame, je S. Brodar fotografiral podolžni profil v osi jame (sl. 2). Na več mestih v zapisnikih vidimo, da je opazil nenavadnosti. V času izkopavanja in prve objave se ni nič vedelo o premikih v sedimentih, zato si nenavadnosti seveda ni znal razložiti. Toda pozneje, ko je postal mehanizem t. i. krioturbacije znan, mu je postalo jasno, da gre v Mornovi zijalki za ta pojav, ki je bil takrat ugotovljen tudi že v Betalovem spodmolu in Parski golobini. Kot zelo aktualno zadevo je vse tri primere objavil v posebnem članku. Kljub slabi fotografiji, ki jo reproduciramo po njegovi objavi (S. Brodar 1960, sl. 1), se dovolj razločno vidi prav klasična oblika strukturnih tal. V arhivu smo našli še fotografijo podolžnega profila 3 metre (severozahodno) od osi, na kateri so krioturbatni žepi tudi lepo vidni (sl. 3). Na fotografiji segajo krioturbatni žepi na večjem delu profila do zgornje črne plasti. Toda iz številnih izmerjenih profilov vidimo, da je plast II obstajala po vsem izkopa-

nem prostoru in da se njena debelina zelo spreminja. Večinoma je precej manjša od debeline v objavljenem profilu. Predvsem III. plast je tista, ki močno spreminja svoje lastnosti in po spoznanju, da gre za krioturbatno mešanje plasti, so težave pri razmejitvi in določanju plasti razumljive.

Profile je risal S. Brodar zelo sistematično. Prečne profile je posnel vse, od metra do metra, podolžni profil po osi in razen tega še več delnih podolžnih profilov. V zapisniku je mnogo podrob-

Sl. 3: Mornova zijalka. Podolžni prerez 3 metre (severozahodno) od osi s krioturbatnimi žepi in prerezoma dveh kolov.

Abb. 3: Mornova zijalka. Längsschnitt 3 Meter (nordwestlich) von der Achse mit Krioturbatie und dem Querschnitt zweier Pfähle.

nosti, kakšne so bile plasti na različnih mestih. Najdemo tudi opazko (I/20), da je plasti težko razlikovati. Risal je pač, kar je videl, toda tako močna krioturbacija, kakor je bila v Mornovi zijalki, zelo premeša plasti. V posnetih profilih se število plasti spreminja. V nekaterih jih je tudi sedem. Razen tega se menjavajo njihove značilnosti. Tudi delitve III. plasti na tri dele najbrž pred krioturbacijo ni bilo, saj je v objavi (S. Brodar 1938, 161) rečeno, da se "nur stellenweise deutlich zeigten". Velik trud pri risanju in opisovanju je bil zaman. Številne podrobnosti o sestavi plasti III, ki jih je opazoval pri izkopavanju in jih vestno beležil, nimajo vrednosti, saj niso nastale pri odlaganju plasti, ampak šele pozneje. Moramo ostati pri temeljni ugotovitvi, ki je po vsej verjetnosti točna, namreč, da gre za štiri plasti.

Pri stratigrafiji Mornove zijalke je S. Brodar opazil, da se zelo ujema s stratigrafijo Špehovke. V objavi Špehovke je napisal: "...se je pokazala v stratigrafskih odnošajih popolna vzporednost s paleolitsko postajo Mornovo zijalko" (S. Brodar 1939, 57). V obeh postajah je ugotovil spodaj naplavljeno plast in nad njo dve plasti avtohtone jamske sedimentacije. Ker se mu je tudi kultura po takratnih ocenah zdela zelo podobna, je bila tudi časovna enakost na dlani. Pozneje se je pokazalo, da so v Špehovki še globlje plasti, v Mornovi zijalki pa ležijo plasti v večjem delu jame na skalnem dnu. Le proti zadnji steni se skalno dno globoko spušča. Izkopavanje do globine treh metrov pod izkopani nivo tod še ni doseglo dna jame in ni predrlo naplavljenih plasti.

Ker je S. Brodar mimogrede primerjal Špehovko in Mornovo zijalko, smo se pri obravnavanju Špehovke (M. Brodar 1993, 14) dotaknili tudi tega odnosa in zavrnil domnevo o bližnji sorodnosti obeh kultur. Spoznali smo, da je v Špehovki le aurignacien, medtem ko je za Mornovo zijalko veljalo, da pripada moustérienu. Kot dodatni argument je bila dodana ugotovitev: "Proti ožjemu povezovanju govori tudi dejstvo, da v Mornovi zijalki sploh ni kvarcitov". Za Špehovko je S. Brodar (1938, 164) napisal: "Besonders zu erwähnen ist die zahlreiche Klein- und Grossformen enthaltende Quarzindustrie...", po drugi strani pa v istem članku (161) za II. plast Mornove zijalke omenil le: "spärliche Quarztrümmer" in za plast III v zvezi s tem sploh nič. V zbirki, ki jo imamo iz Špehovke, je kvarcitov približno tri četrtine, medtem ko med najdbami iz Mornove zijalke ni niti enega belega kvarcita podobnega tistim iz Špehovke. Na tej podlagi je bila leta 1992, ko je bil v delu članek o Špehovki, izrečena trditev, da v Mornovi zijalki ni kvarcitov.

Ko pa smo začeli pregledovati najdene zapiski, smo hitro naleteli na opazke o kvarciti. Najdba kvarcitov je omenjena na 18 mestih, pri čemer je večkrat omenjeno, da jih je več, ali s številko, da jih je n. pr. 5. Večinoma so označeni kot drobcji ali odkruški kvarcitov. Dvakrat je omenjeno, da gre za velikost oreha. Le enkrat je kvarcit označen kot velik. Tudi opombo, da gre za bel kvarcit, najdemo le enkrat. Od vseh je le v štirih primerih izražen dvom, da gre morda za artefakt. Po opisu smemo domnevati, da je eden od teh štirih v zbirki (s sedanjo številko 21, omenjen v I/70-71), vendar ta nikakor ni artefakt. V Špehovki je več kot 10 artefaktov iz kvarcitov. Izkopavanje v Mornovi zijalki in Špehovki je nekaj časa teklo vzporedno in ne more biti dvoma, da so bili kriteriji za ocenjevanje najdb v obeh jamah enaki. V Špehovki je kvarcite zbiral, v Mornovi zijalki pa se mu to ni zdelo potrebno, ker so bili drugačni in niso kazali kulturne vloge. Kvarcitov je v plasteh precej in tudi raznih drugih kamnin ne manjka. Trditev, da v Mornovi zijalki ni kvarcitov, torej ni točna. Treba jo je popraviti in reči, da ni kvarcitne industrije. Tako je bila trditev mišljena, kot se zdaj vidi, pa slabo izražena.

Kostni ostanki iz Mornove zijalke niso ohranjeni. Verjetno so bili uničeni skupaj s kostmi iz Potočke zijalke. Plast III je vsebovala kosti na vsem prekopanem prostoru. Večkrat je omenjeno, da je kosti mnogo manj, kakor jih je bilo v Potočki zijalki. Daleč največ je ostankov jamskega medveda. Od drugih živali so bile odkrite le posamezne kosti ali zobje. Še največ je ostankov alpskega svizca. Najdemo še podatke "zob zveri", "zob cervida", "kost prežvekovalca", "koščica ptiča". Pri zapisu o najdbi artefakta št. 11 je še pripisano (I/62): "V bližini artefakta je ležala tibia z uvrtno luknjo pod sklepom". V kulturni plasti III so bili odkriti tudi koščki okre (zap. posk. izk. 16).

Prvo poročilo o Mornovi zijalki je objavil S. Brodar leta 1938 (160 in t. 8). Iz zbirke je izbral 16 predmetov in jih fotografiral, saj risarja takrat ni bilo. Članek je bil pisan kmalu po izkopavanju. Že pri obravnavi Špehovke (M. Brodar 1993, 14) smo omenili, da "se po izboru objavljenih artefaktov vidi, da je šlo do neke mere za improvizacijo". Enako lahko ugotovimo za Mornovo zijalko. Neobjavljena sta ostala dva lepa artefakta (št. 19 in 20), med objavljenimi pa sta dva, ki nista artefakta (št. 12 in 14). Kulturno ostalino je označil kot aurignacien brez vsakih zadržkov in ne da bi nakazal tudi kakšno drugo možnost. Naslednje leto je za Špehovko ugotovil: "Čeprav vzbujajo kameni artefakti v spodnjih plasteh precej mousteroideen vtis, nas dovede vendar točnejši študij

njihovih oblik do spoznanja, da imamo opravka s primitivno aurignaško kulturo" (S. Brodar 1939, 58) in po navedbi nekaterih argumentov zaključil: "...je aurignacien vendarle že dosegel neko višjo stopnjo svojega razvoja". Ker je malo prej (57) naredil primerjavo z Mornovo zijalko in napisal: "Kakor se je pokazala v stratigrafskih odnosih popolna vzporednost s paleolitsko postajo Mornovo zijalko, tako je prišla jasno do izraza tudi v kulturnih ostankih", je razvidno, da je tudi Mornovo zijalko takrat uvrščal v aurignacien, ki je že dosegel eno višjih stopenj svojega razvoja. Pri tem ne smemo pozabiti, da je osnova te klasifikacije Absolonov kvarcitni aurignacien.

L. Zotz (1944, 29) je izhajal iz razmišljanja, da pri postajah z maloštevilnim inventarjem pač ni pričakovati lepih in tipičnih artefaktov. Če pa teh ni, kaže kulturni inventar drugačno, primitivnejšo sliko. Zato pravi: "Unter diesen Fundplätzen sind an erster Stelle zu nennen die Mornovahöhle ... und Špehovkahöhle. In beiden ausgesprochenen Höhlenbärenjäger-Rastplätzen wurde eine Steinindustrie ... angetroffen, die der aus der Pototschkahöhle vorliegenden durchaus ähnlich ist. Zwar sind die Werkzeuge nicht so schön wie die besten Olschewastücke, doch ist ihr jungpaläolithischer Charakter trotz des Vorkommens von teils moustérienähnlichen, teils gänzlich atypischen Stücken nicht zu bezweifeln".

Svoj pogled na problematiko je izrazila M. Mottl (1950, 17). Takrat ustaljeno poimenovanje alpski paleolitik je nadomestila z alpskim aurignacienom in ga razdelila v dve skupini. V starejšo, ki naj bi bila še interglacialna in jo imenuje protoaurignacien, je poleg Repolusthöhle uvrstila še švicarske postaje, Vindijo in tudi Mornovo zijalko.

V prvem članku po vojni je S. Brodar (1950, 7) kulturno pripadnost označil takole: "...gre za primitivni kvarcitni aurignacien (pseudomoustérien), ki se pojavi v začetni fazi zadnje poledenitve. Isti kulturni skupini je prisoditi tudi večinoma kvarcitne artefakte Mornove zijalke pri Šoštanju".

V svoji knjigi se F. Zotz (1951, 201) s kulturo Mornove zijalke ni posebej ukvarjal. Po daljši razpravi o Potočki zijalki je le dodal: "Eine Reihe von weiteren ... Höhlen, wie die Mornova, ..., ergaben eine ähnliche Kultur". To pomeni, da sicer ne gre za čisti aurignacien, da pa je kultura vsekar mlajšepaleolitska.

Leta 1955 (230-231) je S. Brodar svoje mnenje spremenil. Takole je napisal: "V podzemskih jamah v Njivicah pri Radečah, v Mornovi zijalki pod Belimi vodami pri Šoštanju in v spodnjih plasteh Špehovke pri Zg. Doliču nad Velenjem zasledimo ob številnih razbitih kosteh jamskega medve-

da kameno industrijo, ki v marsičem spominja na kulturo moustérien v širokem smislu. Zanikati pa tudi ne moremo mlajših oblik in strmega načina retuširanja, kar nas opozarja na začetno stopnjo mlajšega paleolitika, t. j. aurignacien. Značilna je ponekod uporaba kvarcitov, zrnatih kremena-stih različkov, namesto dobrih gostih sileksov. To kulturo, katere elemente nahajamo tudi v Krapinski industriji, je smatral K. Absolon za "pseudomoustérien" in jo označil kot primitivni kvarcitni praaurignacien. Njen nosilec - že *Homo sapiens fossilis* - naj bi se z njo prvič pojavil v Srednji Evropi, na svojem pohodu od vzhoda proti zahodu. Novejša naziranja ... pobijajo to mnenje in dokazujejo, da se v tako imenovanih praaurignaških industrijah vendarle skriva pravi moustérien v širokem pomenu. Podobno kulturno ostalino v poudarjeni meri končnomoustérienskega značaja smo odkrili tudi na krasu v Betalovem spodmolu, in sicer v globini 3 do 4 metre pod površjem (kulturni plasti C in D)". Po eni strani je Absolonova teorija izgubljala oziroma že izgubila svoj pomen, po drugi strani pa so najbrž na spremembo mnenja še bolj vplivala nova odkritja na krasu, predvsem v Betalovem spodmolu. Še nekaj je treba upoštevati pri tej spremembi. Dolgo časa je veljala praksa, da se kulturni ostanki, med katerimi ni izpovednih tipov, pripišejo moustérienu, če datacija temu le preveč ne nasprotuje. Ko je ideja o neki obliki starega aurignaciena izgubila podlago, je bila prisoditev k moustérienu sprejemljiva rešitev. Ves čas ugotavljanje mlajše sestavine so postale opora za podrobnejšo opredelitev v pozni ali končni moustérien.

Pri obdelavi Parske golobine je F. Osole (1961, 487) njene kulturne ostanke primerjal z Betalovim spodmolom in skupaj z njim iskal širše vzporednice. Na precejšnje težave je naletel pri plasteh 6, 5 in 4 Parske golobine in industrij D in E Betalovega spodmola, ker "te industrije vsebujejo poleg precejšnjega moustéroidnega inventarja tudi že orodja mlajšepaleolitskih oblik (vbadala, praskala itd). Zaradi dvojnega značaja inventarja zadovoljiva primerjava ni bila uspešna. Še največ skupnih točk bi morda našli v kamenih industrijah ... v Špehovki, v Mornovi zijalki in Njivicah pri Radečah". O aurignacieniu sicer tukaj ni govora, s poudarkom, da nastopajo tudi mlajšepaleolitske oblike, pa je ta formulacija vsebinsko še blizu prejšnjim klasifikacijam.

V pregledu slovenskega paleolitika je F. Osole (1964-1965, 11) napisal, da je v Njivicah pri Radečah "prof. Brodar odkril... nekaj paleolitskih artefaktov iz kvarcita. Prisodil jih je poznemu moustérienu. Leta 1936 je načrtno izkopal Mor-

novo zijalko. ... Tu odkriti artefakti, povečini tudi iz kvarcita, sodijo v isto kulturno skupino kot najdbe iz Njivic". V članku, ki ga Osole citira (S. Brodar 1935), pa stoji na strani 29: "... da predstavlja njiviška industrija prvotni aurignacien, ki se mu še nekoliko pozna moustierski vpliv. Vsekakor gre v tem primeru za prve začetke mlajšega paleolitika in je postaja nekaj starejša od Potočke zijalke...". Ko je Osole navedeni tekst pisal, je bil primitivni ali praaaurignacien v Absolonovem smislu že dokončno zavržen. V razgovorih s S. Brodarjem je prihajalo postopoma do sklepa, da bo treba dosedanje naziranje spremeniti. Kultura Njivic in Mornove zijalke naj bi bila le preveč primitivna, da bi lahko bila neposredni predhodnik aurignaciena iz Potočke zijalke, Špehovke in tudi takrat že odkrite Mokriške jame. Te kulture je bilo torej treba pripisati končni fazi starejše moustérienske kulture. Osoletov citat je sicer formalno napačen, izraža pa tedanje stanje.

Le dve leti pozneje je F. Osole (1967, 243) enostavno napisal "...moustérienske postaje ... Njivice pri Radečah, Mornova zijalka pri Šoštanju, Špehovka pri Zg. Doliču in Jama pod Herkovimi pečmi pri Radljah". Menimo, da ni hotel spremeniti opredelitve glede Mornove zijalke, ampak je izbral splošno opredelitev v moustérien le zato, ker gre za kratek pregled, v katerem se ni spuščal v podrobnosti. V naslednjem pregledu (Osole, Malez 1971, 248) je ostal pri opredelitvi "moustérienske postaje" za Mornovo zijalko, Špehovko ter Herkove peči in dodal, da po S. Brodarju (1938): "...il s'agit d'industries du moustérien final". V citiranem članku je opredelitev drugačna, Osole je najbrž mislil na mnenje S. Brodarja v času, ko je on (Osole) pisal članek.

V *Arheoloških najdiščih Slovenije* je nekaj let pozneje F. Osole (1975, 44) pri orisu poselitve za te postaje spet napisal splošno, da so "moustérienske postaje". Pri obravnavi posameznih najdišč je uvrstil Mornovo zijalko v "pozno fazo starejšega paleolitika" in napisal, da "artefakti pripadajo končnemu moustérienu-praaaurignacien". S tako formulacijo prihaja na dan Absolonova teza, česar Osole najbrž ni hotel narediti. Pripisovanje istih artefaktov dvema različnima kulturama zelo nazorno kaže na težavnost opredelitve po fotografiji.

Med naštevanjem postaj, ki so "primitivnejše" od aurignaciena, je M. Brodar (1979, 22) navedel tudi Mornovo zijalko in dodal, "da ne gre za tipični moustérien".

Istega leta je v pregledu jugoslovanskega paleolitika Osole (1979, 166) za Mornovo zijalko napisal: "Zbog moustéroidnog habitusa, što ga,

prije svega, čine široki odbici, ovaj nalaz je u kulturnom pogledu svrstan u kasni moustérien...".

Še pred nekaj leti je avtor (M. Brodar 1993, 14) potem, ko je ugotovil, da v Špehovki ni moustériena, napisal, da "enačenje obeh postaj odpade", ker se je pač takrat tudi strinjal z mnenjem, da gre v Mornovi zijalki za končni moustérien.

Prvih dvajset let po odkritju je veljalo, da pripadajo artefakti iz Mornove zijalke mlajšemu paleolitiku in da so starejši ali vsaj nekoliko starejši od Potočke zijalke. Po letu 1955, ko je S. Brodar mnenje spremenil in uvrstil Mornovo zijalko v iztekajoči se moustérien, nismo našli nikogar več, ki bi jo še prisojal mlajšemu paleolitiku in zdelo se je, da je uvrstitev v končni moustérien dokončna.

V preglednem poročilu S. Brodarja kmalu po izkopavanju, v katerem je lahko posvetil kulturnim ostankom Mornove zijalke le 20 vrstic, ni bilo prostora za podrobnejšo analizo artefaktov. Pozneje do obširnejše objave ni prišlo, torej spet ne do podrobnejše analize. Če še enkrat preberemo utemeljitev S. Brodarja za drugačno uvrstitev, ki smo jo navedli zgoraj, vidimo, da tudi takrat ni izhajal iz analize artefaktov, ampak je bilo zanj odločilno splošno stanje po zavrnitvi Absolonovega praaaurignaciena, ki so jo tudi njegove nove najdbe na krasu podpirale. Drugi so novo mnenje enostavno sprejeli in nikomur se ni zdelo potrebno, da bi podrobno pregledal majhno zbirko, ki je bila ves čas na voljo. Za ilustracijo je vedno služila fotografija artefaktov v prvi objavi, ki obdelave in pomembnih podrobnosti ne pokaže in zbuja vtis o njihovi primitivnosti. Ko se je pokazalo, da bo le treba Mornovo zijalko objaviti obširneje, je bilo treba artefakte tudi narisati. Šele ta potreba je pripeljala do prvega podrobne pregleda njihove obdelave.

V zapisniku so artefakti dobivali tekoče številke, kakor so jih našli. Toda na njih teh številk ni. Medtem ko je pri vzporednem izkopavanju v Špehovki vsak artefakt v zapisniku tudi narisal, v Mornovi zijalki S. Brodar teh risb ni delal. Le pri dveh je naredil izjemo in ju ob drugih podatkih tudi narisal. Za prepoznavanje predmetov smo torej imeli na razpolago le opis v enem ali dveh stavkih, označbo materiala, včasih omembo velikosti, izjemoma mere v centimetrih in pri dveh tudi risbi. Na podlagi tega ali onega podatka je bila več kot polovica enoznačno določena. Drugi so vendarle toliko različni, da smo jih po opisnih podatkih lahko razlikovali. Identifikacija je uspela, toda pokazalo se je, da bi pri večjem številu artefaktov opisni podatki ne zadoščali. Še tako na hitro narejena risba pove mnogo več kot opisni podatki in je zadostna za prepoznavanje.

Že pred leti, ko so se naše zbirke začele množiti, smo vse artefakte označili. Da ne bi prihajalo do zamenjav, je na vsakem artefaktu napisana kratica postaje in številka, ki jo ima v zapisniku te postaje. Kratica za Mornovo zijalko je M. z. Ker zapisnikov takrat nismo imeli, so artefakti dobili številke, ki jih imajo na objavljeni tabli v *Quartärju* t. j. od 1 do 16, drugi pa, kakor so prišli na vrsto pri oštevilčenju. Zato se njihove številke ne ujemajo s številkami v zapisniku. V nadaljnji obravnavi in na tablah bomo uporabljali številke, ki so zdaj na njih napisane. V zvezi s tem oštevilčenjem smo začeli v zadnjih letih tudi na tablah označevati artefakte s številkami, ki jih nosijo. Kljub navidezni zmešnjavi je artefakt na tabli lahko najti. Velika prednost pa je v tem, da najdemo v zbirki določen artefakt, ki ga želimo preveriti, bistveno hitreje, če poznamo njegovo številko.

S. Brodar (1938, 161) navaja, da je bil najden en artefakt v plasti II in da jih je 21 iz plasti III. Zdaj je v zbirki, ki se trenutno še nahaja v Inštitutu za arheologijo, skupno 22 kosov. To se ujema z objavo in pomeni, da se od takrat ni nič izgubilo. Toda v objavi ni omenjeno, da je bil v poskusnem kopu zelo blizu prvega artefakta najden "tudi drobec temnega sileksa, pri katerem se pozna, da je bil odcepljen od jedra; iz česar bi se sklepalo, da se je delalo orodje v jami" (zap. posk. izk. 13). Še mnogo bolj presenetljivo je, da najdemo v zapisniku (II/85) podatke še o enem artefaktu, ki ga, kakor omenjenega drobca, tudi ni v zbirki. Posebna sreča je, da je ravno ta artefakt ena od izjem in ga je ob drugih podatkih tudi narisal. Artefaktu, ki smo ga tako rekoč na novo odkrili, smo dali številko 22. Ker očitno obeh omenjenih predmetov ni več bilo v zbirki že ob objavi pred vojno, sta morala biti izgubljena kmalu po izkopavanju in sta ostala neupoštevana. Z omenjenim odbitkom in novim artefaktom je vseh odkritih kamenih predmetov skupno 24; le eden od njih je (št. 23) iz plasti II, vsi drugi so iz plasti III.

Od 23 najdb iz plasti III imamo v zapisnikih podatke za 21, tudi za oba izgubljena. Kako je prišlo do tega, da dva artefakta (št. 6 in 7) sploh nista omenjena, ni mogoče ugotoviti. Ker njunih podatkov ni, manjkata v florisu najdb (*sl. 1*).

Za kremenovino, iz katere so artefakti, je S. Brodar (1938, 161) navedel, da so: "...meist grüne Hornsteine und dichte Quarzite". Že po tem podatku ni jasno, zakaj je ves čas veljalo mnenje, da gre za kvarcitno industrijo in so se roženci, ki jih je dal na prvo mesto, povsem izgubili. Po pregledu artefaktov je stanje tako: največ (8) je zelenih tufov, rožencev je 6, metamorfoziran sljudast peščenjak je 1, verjetni porfir je 1, drugi brez anali-

ze niso določljivi. Da tudi izgubljeni artefakt (št. 22) ni kvarcit, lahko sklepamo že po njegovi obliki, še bolj pa po navedbi v zapisniku "iz temnosivkastega materiala". Tudi če smo pri vizualnem določanju različka naredili kakšno napako, je slika vendarle precej drugačna od dosedanje.

Velik prizmatični kos kremena (št. 17) je ostal popolnoma neuporabljen. Jedra v inventarju ni nobenega. Neobdelani odbitki so trije. Velik odbitek (*t. 1: 12*) na fotografiji prve objave zbuja vtis strgala, v resnici pa sploh ni obdelan. Vsi negativni odbitki so nastali že na jedru pred odbitjem. Morda je bil uporabljen le priložnostno. Št. 14 zaradi dorzalnega grebena zbuja vtis, da gre za srednji del kline, toda je le del večje razbite plošče. Edini ohranjeni rob ni obdelan. Tretji (št. 21) je ploščat odbitek z ostankom skorje prodnika metamorfoziranega sljudnega peščenjaka brez sledov obdelave. Od treh obdelanih odbitkov nosi eden (*t. 1: 2*) le nekaj parcijalnih retuš. Kratek in razmeroma širok robni odbitek od jedra (*t. 1: 5*) ima retuširan levi in terminalni rob. Drobna retuša levega roba je že v zgornjem delu zelo strma, v sredi postane navpična in proti bazi celo preide na ventralno stran. Dve vdolbini na terminalnem robu najbrž nista zajedi, ampak sta le posledica bolj grobega dela. Na majhnem odbitku z ostankom skorje (*t. 1: 18*) je retuširan cel terminalni rob. Retuša ni enakomerna, rob je nazobčan. Lahko rečemo, da je vertikalna, kar pa ne pomeni, da gre za pravo gravetno retušo. Ob bazi levo sta dve retuši, ena ventralno in ena dorzalno. V inventarju ni nobene velike kline. Ena vsaj srednje velikosti ima tako izrazito zajedo, da smo jo uvrstili tja. V zbirki so le tri majhne klinice. Vse tri so le fragmenti. Zdi se možno, da sta dve od njih (*t. 1: 3,9*) v nepoškodovanem stanju dosegli srednjo velikost, medtem ko je tretja (*t. 1: 7*) najbrž res majhna. Drobno robno retušo na obeh straneh ima klinica št. 9, drugi dve imata le posmezne retušice. Od oblikovanih orodij pogledjmo najprej strgala. Iz slabega zrnatega kremena je narejeno lepo prečno strgalo s stopnjevito retušo (*t. 1: 19*). Stopnjevito retušo ima tudi št. 6 (*t. 1*). Ker je retuša kratka, je treba opozoriti, da terminalno artefakt ni odlomljen. Prečna konkavna ploskica namreč ni prelomna ploskev, ampak je ostanek prodnikove skorje. Vdolbina na desnem robu spodaj ni zajeda, ker je nastala pri odbitju. Na nepravilnem odbitku, ki je le podoben klini (*t. 1: 20*), je retuširan ves levi rob, medtem ko je na desnem robu retuša delna in neenotna. Na četrtem iz te skupine (*t. 1: 15*) je levi rob mogoče imeti za strgalo, toda opozoriti je treba, da se nahaja na ventralni strani. Retuširana je tudi zgornja po-

lovica desnega roba, toda tukaj je retuša vertikalna. Drobne vertikalne retuše so tudi na bazalnem robu. Še bolj pogojno je med strgali tudi trikoten odbitek št. 13 (*t. 1*). Desni rob je retuširan delno in neenakomerno. Na levem robu pa retuša na spodnji polovici postane vertikalna. Že v prvem poročilu je S. Brodar (1938, 161) napisal, da so na nekaterih artefaktih "mehrere Funktionen feststellbar". Tak primer je vsestransko obdelan nepravilen odbitek št. 10 (*t. 2*), ki mu ni mogoče določiti smeri odbitja. Debel desni rob je retuširan s stopnjevito retušo, pri čemer je ne navadno, da je vertikalna. Zelo strma retuša je po celem levem robu. Blizu baze je ventralno nekaj retuš, kot bi človek začel delati zajedo, a je ne bi dokončal. Terminalni rob nosi dve zajedi. Leva nekoliko manjša je dorzalno, večja desna pa leži ventralno. Med obema je konica, ki pri taki namestitvi zajed nujno nastane, vendar je ne moremo imeti za sveder, ker je prekratka in preširoka. Druga kombinacija je drugačna. Na klinastem odbitku (*t. 2: 11*) je levo terminalno lepo kotno vbadalo. Na desnem robu je zgoraj manjša slabše izražena, spodaj pa večja in lepo izdelana zajeda. Obe sta na ventralni strani. Spodnja je pravzaprav izroba, saj sega do bazalne ploskve. Sicer ni izdelana z gravetno retušo, ki je značilna za izrobe, toda včasih so izrobe izdelane z robno retušo (M. Brodar 1987, 27). V naslednji skupini zajed naj najprej omenimo fragment na obeh straneh odlomljene kline (*t. 2: 4*). Na desnem robu je močna precej groba retuša in vidi se, da se je nadaljevala v obe smeri. Na levem robu je velika lepo izdelana zajeda, ki je preloma k sreči nista prizadela. Ni izključeno, da je bila ta klina pred poškodbo blizu t. i. aurnacijski klini. Na širokem odbitku s prodnikovo skorjo na dorzalni strani (*t. 2: 16*) je na levem robu strgalo in na desnem velika razmeroma plitva zajeda. Lahko bi rekli, da gre za kombinacijo, toda ker je zajeda tako izrazita, smo se odločili, da bomo ta artefakt uvrstili med zajede. Na majhnem odbitku nekako trikotne oblike (*t. 2: 1*) sta dve zajedi. Večja je na desnem debelem, manjša pa na levem tankem robu. Od te proti terminalnemu robu je na ventralni strani še vrsta drobnih retuš. Kar je vidno na terminalnem robu, je nastalo že pred odbitjem. Mikrolit št. 8 (S. Brodar 1938, Taf. 8) vzbuja vtis tope konice. Toda na fotografiji ima bazo zgoraj in ga je treba obrniti. V pravi legi ima ta bazalni fragment majhne klinice (*t. 2: 8*) majhno zajedo na desnem robu, večjo pa na levem. Kakor pri št. 11, tudi ta spominja na izrobo, saj gre skoraj do baze. Enako kakor pri št. 1 je narejena z robno retušo. Spet je tudi ventralno nekaj retušic. Kot

zadnja pride na vrsto majhna klinica, ki je bila izgubljena kmalu po izkopavanju. V zapisniku II/85 je zapisano, da "je bil najden artefakt-sileks iz temno sivkastega materiala; na levi strani z globoko izrazito zajedo, na desni strani dobro retuširan lok. Morda je konica odbita. Ležal je v globini 1,08 m pod glinastim pasom v spodnji temnejši plasti". V skici kvadratnega metra je poleg nekaj kolov označena tudi lega tega artefakta. Gre za izrazit mlajšepaleolitski artefakt, za fragment drobne klinice z zajedo (*t. 2: 22*), ki jo je bilo mogoče po skici zelo verodostojno narisati. Celo prerez je tako verjeten, da se ga da nakazati.

Iz navedenega pregleda dobimo takole pripadnost artefaktov (upoštevan je tudi pri sondiranju odkrit neobdelan odbitek):

surovina	1
neobdelan odbitek	4
retuširan odbitek	3
strgalo	5
klinice	3
kombinirano orodje	2
zajeda	5
	23

Zbirka je skromna, toda zastopani so vendarle razni elementi obdelave. Neobdelani kosi (št. 14, 17, 21 in *t. 1: 12*), položeni ob artefakte (dva sta na objavljeni fotografiji), prispevajo k primitivnemu videzu. Srednjepaleolitski ali moustérienski element je stopnjevita retuša. Ta nastopa na treh artefaktih. Prečno strgalo na širokem odbitku (*t. 1: 19*) lahko sploh označimo kot tipično moustériensko orodje. Strgalo št. 6 (*t. 1*) sicer nima kakšne tipične oblike, toda stopnjevita retuša kaže na moustérien. Drugače je s tretjim primerom (*t. 2: 10*). Retuša je res stopnjevita, toda razlikuje se od tipične moustérienske, ker je vertikalna. Razen tega sta na orodju še dve zajedi, gre torej za kombinirano orodje, ki bi ga kljub stopnjeviti retuši le težko pripisali moustérienu. Ker vemo, da v moustérienu prevladujejo strgala, v Sloveniji še posebej, lahko v to smer kaže še strgalo št. 20 (*t. 1*), morda tudi št. 15 (*t. 1*), toda to strgalo nosi na poševnem terminalnem robu tudi vertikalno retušo in drobno abruptno retušo na bazalnem robu. Strgalo na artefaktu št. 16 (*t. 2*) ne more biti znak moustériena, saj je na njem tudi velika zajeda. Morda še pripomba, da vidimo nekaj nazobčanih robov in bi po fotografiji lahko pomislili na - v novejšem času precej aktualni - nazobčani moustérien.

V inventarju je res 5 ali 6 širokih odbitkov, toda vsaj toliko je tudi ozkih. Tako razmerje ne go-

vari za moustérien. Ozke kline raznih velikosti, iz katerih si je človek z dodatno obdelavo delal specifična orodja, so značilnost mlajšega paleolitika. V Mornovi zijalki imamo dve neobdelani klinici, eno retuširano klinico, dve klinici z zajedo in eno klino tudi z zajedo. Skupno jih je torej 6 iz te skupine. Druga značilnost mlajšega paleolitika je strma ali vertikalna retuša, ki jo najdemo na štirih artefaktih. Je na dveh retuširanih odbitkih in na dveh strgalih (vertikalna stopnjevita retuša na št. 10 ni upoštevana). Razmera pogosto se pojavlja retuša na ventralni strani, n. pr. strgalo št. 15, ena zajeda na št. 10 in obe zajedi na št. 11. Robno retušo ima na ventralni strani št. 1 in nekoliko tudi št. 8. Značilna za mlajši paleolitik so kombinirana orodja. Posebej pomembna je kombinacija vbadala, zajede in izrobe na št. 11. Močna skupina so zajede. Na petih artefaktih, označenih kot zajede, jih je sedem in štiri so še na obeh kombiniranih orodjih. Omenili smo, da sta dve nameščeni tako, da bi ju mogli imeti za izrobi. Pri št. 1 in 8 (t. 2) je namestitev taka, da vzbuja vtis, kot bi človek hotel izdelati pecelj.

Artefakti iz Mornove zijalke se po ohranjenosti v ničemer ne razlikujejo od artefaktov drugih postaj. Robovi niso sveži, so pa toliko ostri kakor drugod. Ta ugotovitev ne velja za prečno strgalo št. 19 (t. 1), na katerem ostrih robov ni. Vsi so zaobljeni, kot da bi dolgo ležalo v tekoči vodi. Cel artefakt je tako močno oglajen, da se manjše retuše komaj še vidijo. Domnevamo lahko, da ga niso naredili ljudje, ki so obiskovali Mornovo zijalko, ampak je starejši in so ga nekje našli.

Menimo, da dilema, kam naj uvrstimo najdbe iz III. plasti Mornove zijalke, ali v končni moustérien, kakor je nekaj desetletij veljalo, ali v mlajši paleolitik, kakor so mislili sprva, ne obstaja. Iz opisa artefaktov sledi, da večkrat izražena splošna ugotovitev, da gre za primitivno kulturo, ni utemeljena. O obstoju moustérienskih prvin ni dvoma, toda tudi v drugih naših aurignacijskih in gravettijskih postajah najdemo take elemente. Strgala, ki so starejša oblika, so se pač uporabljala tudi pozneje, ko so že prevladale mlajše oblike. Ob tem naj spomnimo na Potočko zijalko, v kateri je bila najdena zelo lepo izdelana ročna konica, ki je tipično orodje moustériena. Toda kljub temu ni bilo resnega mnenja, da bi bilo treba Potočko zijalko pripisati moustérienu, saj je aurignacien po tipih, številu in še posebej s koščeni konicami tako nedvomen, da tega nobena podrobnost ne more spremeniti. V Mornovi zijalki kulturna pripadnost ni tako zelo jasna, toda mlajšepaleolitski elementi so mnogo številnejši od sta-

rejših. Nezdržljiv z moustérienom, tudi s končnim, je velik odstotek ozkih klin, ventralno retuširanje, strma retuša, kombinirana orodja, zajede, možnost, da gre tudi za izrobe in tendenca k izdelavi peclja. Velik vpliv pri presoji ima tudi v zapisniku odkriti izrazito mlajšepaleolitski artefakt št. 22 (t. 2). Našteto najdemo med artefakti Mornove zijalke, ni pa v njej tipičnih artefaktov aurignacien, ki jih Potočka zijalka ima. Mnenja takoj po odkritju so bila pravilna, v plasti III Mornove zijalke odkriti artefakti pripadajo mlajšemu paleolitiku. Za trditev, da pripadajo aurignacien, nimamo dovolj argumentov, vendar je to zelo verjetno.

Od 23 odkritih kremencev je 16 obdelanih, kar pomeni, da je med najdbami 70% orodij. Ta odstotek je izjemno velik. V Mornovi zijalki artefaktov niso delali. Vse, kar so ljudje tod izgubili, so prinesli že izdelano s seboj. Nekoliko nenavadno je tudi, da se v vhodnem delu, kjer je navadno največ najdb, v Mornovi zijalki ljudje niso zadrževali, ampak so bili le v notranjem delu jame. Iz tlorisa najdb se vidi, da so artefakti skoraj enakomerno porazdeljeni po naseljenem delu jame. Koncentracije, ki bi kazala na ožje bivalno območje, ni.

Za plast II naj ponovimo še enkrat podatke, ki jih navaja v opisu profila S. Brodar (1938, 161). Debelina plasti II znaša 56 cm, kar pomeni že precej debelo plast. Ta profil je bil posnet že v območju, kjer se skalno dno spušča in se sedimenti debelijo. Omenili smo že, da se debelina plasti zelo spreminja in je večinoma precej manjša od debeline v tem profilu. Plast sestavlja droben ostro-rob grušč. Vsebnost ilovice ni omenjena, iz česar lahko sklepamo, da je ni bilo prav veliko, kar to plast razlikuje od ustrezne plasti v Špehovki. Iz opazke, da je grušč zgoraj pomešan z apneno moko, lahko sklepamo, da gre za nekoliko drugačno izločanje sige, ki je grušč le prepojila, ni pa tvorila posebne plasti, kakor se je to zgodilo v Špehovki. Ujema se pa s Špehovko podatek, da so v plasti odlomki kosti jamskega medveda in alpskega svizca. Ujema se tudi nastopanje kvarcitnih odkruškov, ki jih je S. Brodar v smislu takratnega časa in stanja v Špehovki povezoval s človekovo dejavnostjo.

Po številu najdb je plast II še mnogo skromnejša kakor plast III, saj je bil v njej najden le en sam kremenec. V prvi objavi (S. Brodar 1938, 161) je za to najdbo rečeno: "Ein kleines Klingenschaber aus grauem Feuerstein wurde in Schicht II im Seitengange, knapp unter der Hallstattschicht gefunden, so dass sein paläolithisches Alter nicht ganz sicher ist. Sonst verweisen auf die An-

wesenheit des Altsteinzeitmenschen nur kleine formlose Quarzabschläge und gebrochene Höhlenbärenknochen". Artefakt se razlikuje od drugih, odkritih v plasti III v glavni dvorani po, materialu, obliki in obdelavi. Zaradi drugačnosti in izražene dvoma o njegovi pripadnosti paleolitiku ta artefakt pozneje ni bil pri omembah Mornove zijalke nikoli več upoštevan in omenjen. O najdbi omenjenega artefakta v zapisnikih ne najdemo nobenega podatka. Zaradi številnih in zanimivih najdb v površinski plasti, s katerimi se sam ni ukvarjal in o katerih poročamo na koncu, je S. Brodar pritegnil k sodelovanju W. Schmida. Dal mu je najdbe in načrt ter mu napisal 11 strani dolga "Pojasnila k talnemu načrtu Mornove zijalke". V teh pojasnilih je na strani 6 nekaj stavkov, v katerih najdemo podatke o legi tega artefakta in njegovo stratigrafsko pozicijo. "Sklepnodiluvijalni poset jame po človeku ni zapustil vsaj v glavni dvorani nobenih kulturnih ostankov. Morda pa bi spadale v to dobo najdbe ob koncu stranske dvorane, ležeče za večjo skalo v 243 m²: artefakt iz kresilnika (ki se bistveno razlikuje od artefaktov v spodnjih diluvijalnih plasteh) in kostni ostanki neke še nedoločene vrste kože. Za to naseljitvijo je sledil daljši časovni presledek, v katerem se je še vedno tvorila svetlobela gruščnata in pred vsem močnata podlaga površne že aluvijalne plasti". Lega je torej dovolj natančno znana. Kar zadeva lego, je pomembno predvsem to, da je bil artefakt najden v stranskem rovu, kjer ni bilo starejše poselitve. S. Brodar govori o sklepnodiluvijalnem obisku jame. Pri tem je treba opozoriti na "daljši časovni presledek" do začetka aluvija in še posebej, da ima izraz sklepnodiluvijalni zelo širok pomen, saj v tem "daljšem časovnem presledku" še živi jamski medved. To dokazujejo lobanja in druge kosti, najdene v neposredni bližini, tik pod površinsko plastjo. Po izumrtju jamskega medveda je trajal pleistocen še kar nekaj časa. Treba je upoštevati tudi to obdobje, čeprav ni zapustilo sedimentov. Artefakt je prišel v jamo že precej globoko v pleistocenu, vsekakor v času, ko je še živel jamski medved.

V citatu je rečeno, da je artefakt iz sivega kresilnika. Njegova barva je nejasna mešanica rjavkaste in zelenkaste, ki le pri določeni svetlobi daje sivkast videz. Tudi kresilnik najbrž ni, morda je roženec. Bolj pomembna kot barva in različek kremenca je njegova enotnost in homogenost. Po kvaliteti je daleč pred vsemi iz plasti III. Kot odbitek je ozka toda razmeroma debela klina (t. 2: 23). Glavna obdelava je na levem robu od baze do konice. Retuša je enosmerna z udarci na ventralno ploskev. Čeprav gre po smislu za dorzalno

retušo, v tem primeru ni tako. Že v spodnji polovici je retuša skoraj vertikalna, od grbe naprej proti konici pa je res vertikalna. Čeprav retuša ni dvosmerna, kakor je pri izdelavi hrbta, je vtis, da gre za artefakt s hrbtom, zelo močan. Grba približno na sredi roba ni zelo izrazita, je pa vsekakor vidna. Do tega pride, ker je zgornja polovica od grbe proti konici nekoliko konkavna. Trditi, da gre za izrobo, ni mogoče, vendar pa ta konkavnost spominja na izrobo. Retuša sicer ni gravetna, kakor je navadno pri izrobah, toda tudi pri tem so izjeme in poznamo izrobe, narejene z robno retušo (M. Brodar 1987, 27). Desni rob je z malimi retušicami le nekoliko nazobčan in nima posebnega retuširanja, ki bi vplivalo na obliko ali funkcijo. Če pogledamo ventralno stran, vidimo v zgornji četrtini nekaj plitvih retušic levega roba. Majhen predel ob bazi pa je ploskovno retuširan. Zaradi te retuše bulbus ni viden, orientacija artefakta je torej lahko dvomljiva. Po videzu ventralne ploskve in oblike smo ga postavili tako, kot je zdaj narisana. S tem se tudi ujema lega ploskovne retuše, ki je pri gravettijskih artefaktih običajno bazalno, čeprav izjeme seveda tudi so (M. Brodar 1991, t. 16: 4). Obdelana klina je razmeroma debela, retuša na njej ni prava gravetna, grba ni izrazita, izroba ni tipična in je morda sploh dvomljiva. Na artefaktih se včasih pojavi kakšna podrobnost, ki ni v skladu s tipom ali kulturo, ki ji artefakt pripada, toda toliko značilnih mladih prvin, kakor na tem artefaktu, ni moglo nastati naključno. Vsega, kar zdaj vemo o gravettijskih artefaktih, S. Brodar ob odkritju tega artefakta ni mogel vedeti. Ker je bil ta artefakt drugačen od drugih in ker tudi v takrat znanih postajah Potočki zijalki in Špehovki ni našel ustrezne primerjave, je previdno napisal, da morda ni paleolitski. Po vseh podatkih, ki smo jih zbrali, lahko trdimo, da je bila previdnost odveč. Artefakt je paleolitski in niti ne najmlajši, saj je iz časa, ko je še živel jamski medved. Pri presoji, kam ga uvrstiti, je ob drugih znakih odločilna ventralna ploskovna retuša. Ta pojav je tako značilen, da artefakt z gotovostjo lahko uvrstimo v gravettien. Tokrat se potrjuje večkrat izražena podobnost s Špehovko. Tudi v tamkajšnjem gravettienu je še živel jamski medved. Pri tem naj še enkrat omenimo, da je bil artefakt odkrit v stranskem rovu, kjer prejšnje poselitve ni bilo. Tudi ta lega kaže na prihod novega obiskovalca jame.

Po omembi artefakta, kosti in kvarcitov doda S. Brodar (1938, 161) o plasti II še stavek: "Der einzige, vom fehlen des Unterkiefers abgesehen, vollständige Höhlenbärenschädel, der in der Höhle überhaupt vorkam, war mit einigen quer über ihn gelegten ganzen Röhrenknochen in einer kleinen

Wandnische des Seitenganges aufgestellt". Ta stavek je imel velik odmev. Bilo je v času, ko je takorekoč veljala teza E. Bächlerja o kultu jamskega medveda. Ko so kmalu začeli to tezo resno izpodbiti, so zagovorniki kulta v polemiki kot enega najprepričljivejših dokazov navajali to glavo iz Mornove zijalke. Citirani stavek je bil doslej edini podatek in je bil, tako kot je formuliran, res močna opora zagovornikom kulta. V zapisniku o poskusnem izkopavanju smo našli zabeležbo tega odkritja. Dne 6. septembra 1935 na zadnji dan poskusnega izkopavanja je bilo zapisano (str. 18): "V stranskem rovu se ni kopalo. Le malo je grebel ravnatelj g. Koricki, ki je takoj tik ob steni naletel na lobanjo jamskega medveda, z bazalno dolžino 36 cm, razbitim čelom in razbitim možganskim delom. Spodnjih čeljusti ni bilo. Pod njo in tik ob njej je bilo več večjih cevastih kosti, nekaj vretenc, a tudi stopalnic in celo zadnji prstni člen. Vendar vse na kupu, očitno nametano. Dočim so bile te kosti v glavnem cele, je ležal med njimi podolžni odlomek večje cevaste kosti, primitiven koščen artefakt, neke vrste grebalo, ki je utegnilo biti celo nasajeno. Izpod lobanje sem potegnil lastnoročno odlomek cevaste kosti prežvekovalca. Pri sledečem primerjanju s prej odkritimi odlomki, se je ta odlomek popolnoma ujemal s prej po delavcih najdenim. S tem je postalo jasno, da so tudi te kosti diluvijalne". Na mestu najdbe se stena res nekoliko uviha (sl. 1). O najdeni lobanji je S. Brodar navedel nekaj značilnosti, ni pa navedel, v kakšni legi je bila najdena. V Potočki zijalki je našel veliko število lobanj v vseh mogočih legah, tudi popolnoma obrnjene, in mogoče je hotel v publikaciji z izrazom "postavljena" povedati, da je ležala v normalnem položaju. Druga možnost je, da je sam mislil na kulturno postavitev. Morda ob pisanju članka, ob najdbi pa gotovo ne, saj bi bil sicer opis mnogo natančnejši in najbrž ne bi napisal "očividno nametano". V objavi pravi, da je bilo na lobanjo položenih nekaj celih dolgih kosti, kar se nekoliko razlikuje od "več večjih cevastih kosti". Druge kosti v objavi sploh niso omenjene. Po izrazu v zapisniku "vse na kupu, očitno nametano" lahko sklepamo, da so ležale kosti v različnih smereh. Zato se začudimo, ko beremo v objavi, da so bile položene prečno. Ker gre tudi za druge kosti, obstaja možnost, da so ravno cevaste kosti (če ne vse, pa vsaj večinoma) ležale prečno. Nasproti nedvoumni ugotovitvi "pod njo in tik ob njej" objavljena trditev, da so bile cevaste kosti nad lobanjo, nikakor ni razumljiva. Razen tega tiste, ki so bile ob njej, niso mogle ležati prečno. V zapisniku o poskusnem izkopavanju najdemo na strani 12 stavek: "V vsej

plasti kosti jamskega medveda raztresene in razbite, vendar njihova množina ni prav obilna". To sicer velja za sondo v glavni dvorani in za plast III, toda kosti je bilo vsekakor neprimerno manj, kakor jih je bilo v Potočki zijalki, ki je bila takrat glavno, če že ne edino merilo. Morda je zato lobanja, ki je bila edina, kar posebej poudarja, s kupom kosti ob njej, naredila tolikšen vtis.

S kronološko pozicijo medvedjega kulta se niso posebej ukvarjali. Na splošno lahko rečemo, da je spadal približno na konec srednjega paleolitika. Presenetljivo je, da je bilo vedno prezrto to, kar je S. Brodar jasno navedel, namreč da lobanja pripada II. plasti. Tudi če bi v tretji plasti res bil moustérien, bi morali upoštevati, da je plast II mlajša. Zdaj, ko vemo, da je v plasti III že mlajši paleolitik in da je v II. plasti gravettien, tudi s tega stališča medvedji kult ne pride v poštev.

O medvedjem kultu se zdaj ne govori več. Kljub temu je treba reči, da po zapisu ob najdbi, tudi če bi bil še ali če bi spet postal aktualen, lobanja iz Mornove zijalke ne more biti argument za obstoj tega kulta.

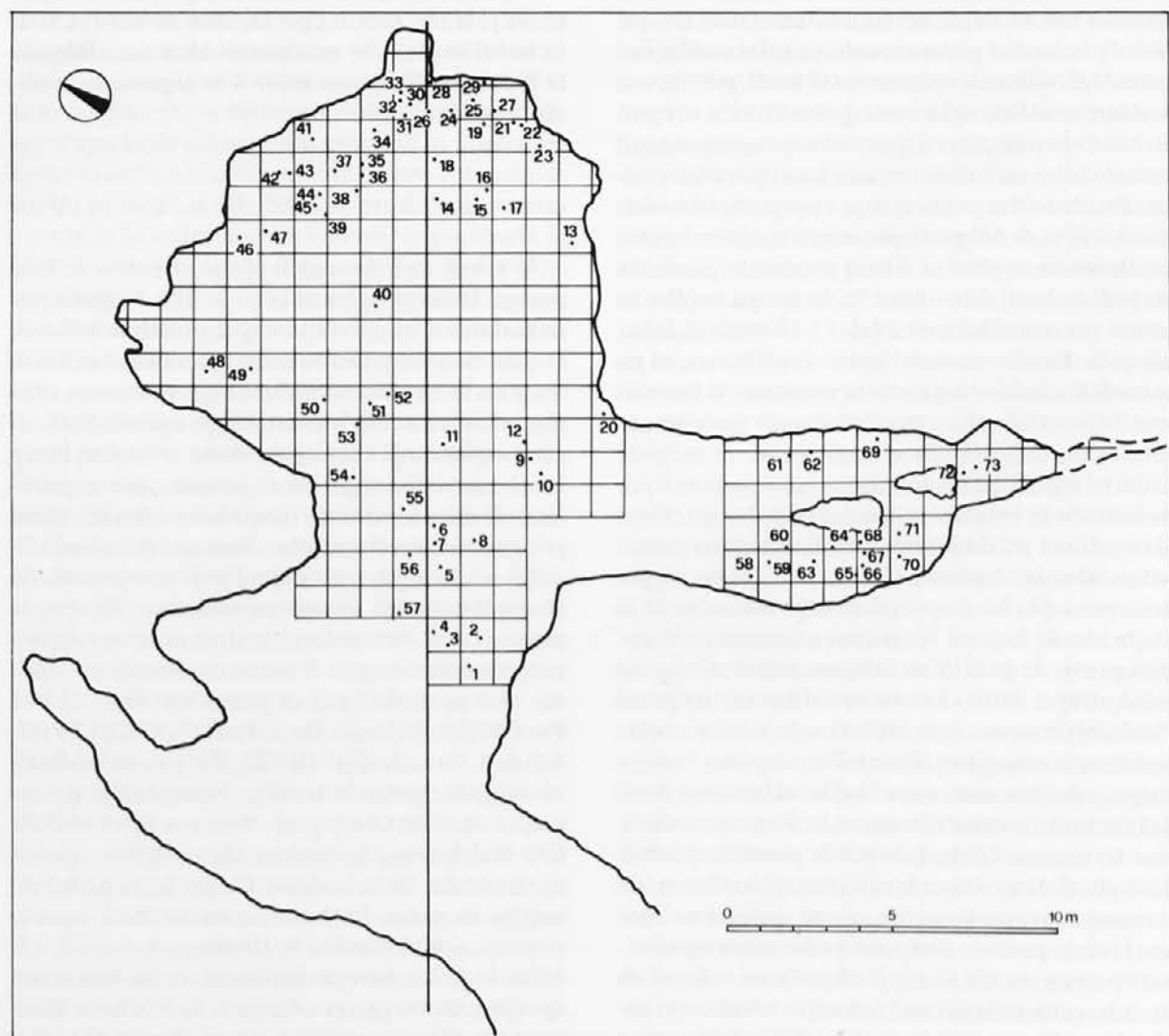
V vrhnji črni humozni plasti, v kateri je bilo mnogo lesnega oglja in ki jo je bilo mogoče ponekod deliti na spodnji in zgornji del, je našel S. Brodar tudi večje število raznih predmetov in kosti. Tudi za te najdbe, ki jih imenuje večinoma rimske, včasih pa tudi halštatske, je uporabil isti sistem zapisovanja kot za paleolitske artefakte. Poleg kratke navedbe tega, kaj se je našlo, je v zapisniku tudi skica kvadrata z njegovo številko in v njem je označeno mesto najdbe. Sam se z mlajšimi obdobji ni ukvarjal, toda najbrž je hitro spoznal, da so najdbe vredne strokovne obdelave. Zato se je povezal z W. Schmidom. Podrobnosti o začetku povezave niso znane. V seznamu stroškov najdemo dve postavki (najbrž poštni stroški): "12/11 Prof. Walter Schmid, Graz 4.-din" in "22/12 Prof. Schmid, Graz 2.-din" (II/72). Žal za oba podatka ni mogoče ugotoviti letnice. Natančen je pa zapis: "4. 8. 1936 Obisk prof. Walterja Schmid" (I/67). Naj k temu še dodam, da se dobro spominjam obiska W. Schmid v Celju, ko je prišel po najdbe in načrt. Verjetno se na ta obisk nanaša dopisnica W. Schmid S. Brodarju z dne 22. 12. 1936, ki je v arhivu S. Brodarja, in na kateri mu sporoča, da bo prišel v Celje 7. 1. V arhivu Mornove zijalke smo našli 11 strani obsegajoča "Pojasnila k talnemu načrtu Mornove zijalke". Čeprav ni nikjer napisano, da so pojasnila napisana

za W. Schmida, toda po vsebini ne more biti dvoma, da so bila napisana obdelovalcu gradiva. V njih so zbrani razni podatki, ki bi jih bilo sicer mogoče, toda le z mnogo truda, dobiti iz zapisnikov. W. Schmida je morala stvar zanimati, če si je prišel celo ogledat najdišče. Toda objavil ni ničesar. Zakaj, ni znano. Najdbe morajo biti v Grazu, saj je Schmid takrat tam deloval. Že pred leti smo si izposodili načrt, da smo naredili kopijo. Za predmete pa so rekli, da jih ne najdejo. Če že ni strokovne obdelave, menimo, da je treba objaviti vsaj dejstva, ki jih lahko povzamemo iz arhiva.

Na 8. str. "Pojasnil" najdemo podatke o živalskih ostankih. Besedilo se glasi: "Favna celokupne površne plasti predstavlja razbite kostne ostanke raznih živali, ki so služile v prehrano. Ugotovilo se je govedo, konja in prašiča, nedoločeno

je kateri vrsti oz. vrstam pripadajo kosti in zobje srednjevelikih prežvekovalcev (koza? ovca?). Vmes so se našle tudi ptičje kosti, pripadajoče večjim, a tudi prav malim pticam. Na treh mestih ... so bile najdene bobrove kosti oz. zobje".

Mlajši predmeti niso dobivali številke sproti, kakor paleolitski artefakti, ampak so bili le popisani. Vidi se, da so predmeti dobili tekoče številke šele pozneje. Ker Schmidu zapisnika ni mogel dati, je S. Brodar najdbe pozneje oštevilčil in jih vnesel v načrt jame. To pa ne velja za keramične najdbe. Te so omenjene mnogokrat, včasih tudi število fragmentov, včasih je pripisano, da so na fragmentih ornamenti, niso pa posebej dokumentirane. Možno je, morda celo verjetno, da niso vse najdbe rimske, ampak so med njimi tudi starejše. Omeniti je treba, da terminologija v opisih ni vedno ustrezna. Ker najdb nimamo, zdaj preverjanje ni mo-

Sl. 4: Mornova zijalka. Tloris jame z vrisanimi najdbami iz površinske plasti.

Abb. 4: Mornova zijalka. Höhlengrundriß mit eingezeichneten Funden aus der Oberflächenschicht.

goče. Navedeni seznam je zato narejen po zapisniku. Pri novcih je nekajkrat naveden tudi napis, ki je na njih. Ker tudi to najbrž ni neoporečno, teh napisov ne navajamo. Če bodo predmete v graškem muzeju kdaj našli, bo šele mogoče vse pravilno ovrednotiti.

V seznamu so navedene najdbe po tekočih številkah. Poleg številke sta v oklepaju zapisnik in stran, na kateri podatek najdemo. Sledi označba predmeta in vse, kar je o najdbi napisano. Lege najdb so v tlorisu jame (*sl. 4*).

1. (II/57). Žebelj.
2. (II/57). Novc.
3. (II/57). Žebelj.
4. (II/57). Žebelj.
5. (II/59). Ročaj.
6. (I/2). Patinirana zapestnica (skica).
7. (I/2). Kljukast železen žebelj (skica).
8. (I/2). Odlomek tenkega rebrca z utisnjeno ornamentiko in majhno luknjico (skica).
9. (I/10). Rimski novc (skica).
10. (I/10). Zeleno patiniran odlomek (skica).
11. (I/15). Majhen tenek novc, na obeh straneh skoro popolnoma nerazločen.
12. (I/16). Novc iste velikosti kot včerajšnji (11), vendar je boljše ohranjen in je oseba in par črk na eni strani dobro vidna.
13. (I/31). 3 steklene črepinje, od katerih sta dve ohranjeni. Steklo je silno tenko, močno prozorno in nekako zelo svetlo.
14. (I/34). Črepinica spreminjajočega stekla.
15. (I/34). Vodni kremenec (rožnati), deloma obtolčen in pa kos tonalita.
16. (I/34). Železen nož.
17. (I/35). Bakrena igla.
18. (I/38). Koščeno šilce z odlomljeno konico. Konica je dobro oglašena.
19. (I/42). Medena vez za križanje jermenov (?) z luknjo na spodnji strani.
20. (I/43). Mala bakrena zavita igla.
21. (I/44). Jako dobro ohranjen rimski novc z napisom.
22. (I/44). Bakreno-kovinsko dolgo šilo.
23. (I/44). Košček železne žice.
24. (I/46). Dve debeli stekleni črepinji.
25. (I/46). 4 cm dolga železna konica.
26. (I/46). Malo manj kot polovica tenke žičaste patinirane zapestnica.
27. (I/47). Steklina črepinica (spreminjajoče se steklo).
28. (I/49). Zelenkaste steklene črepinje.
29. (I/49). Bele steklene črepinje.
30. (I/50). Zavoj bakrene žice.
31. (I/50). Dolga bakrena igla z gumbom na koncu.
32. (I/50). Glinasto vretence za predenje.
33. (I/50). Košček bakreno-železne žilindre.
34. (I/53). Daljša bakrena prišiljena žica.
35. (I/56). Malo okroglo glinasto vretence.
36. (I/59). Večji žebelj s ploščato glavico.
37. (I/59). Podolgovat štirioglat umetno izglajen (brusni?) kamen.
38. (I/60). Dolga, tenka igla (bakr.) z lopatičastim koncem.
39. (I/61). Bakren prstan z drobnimi urezninami.

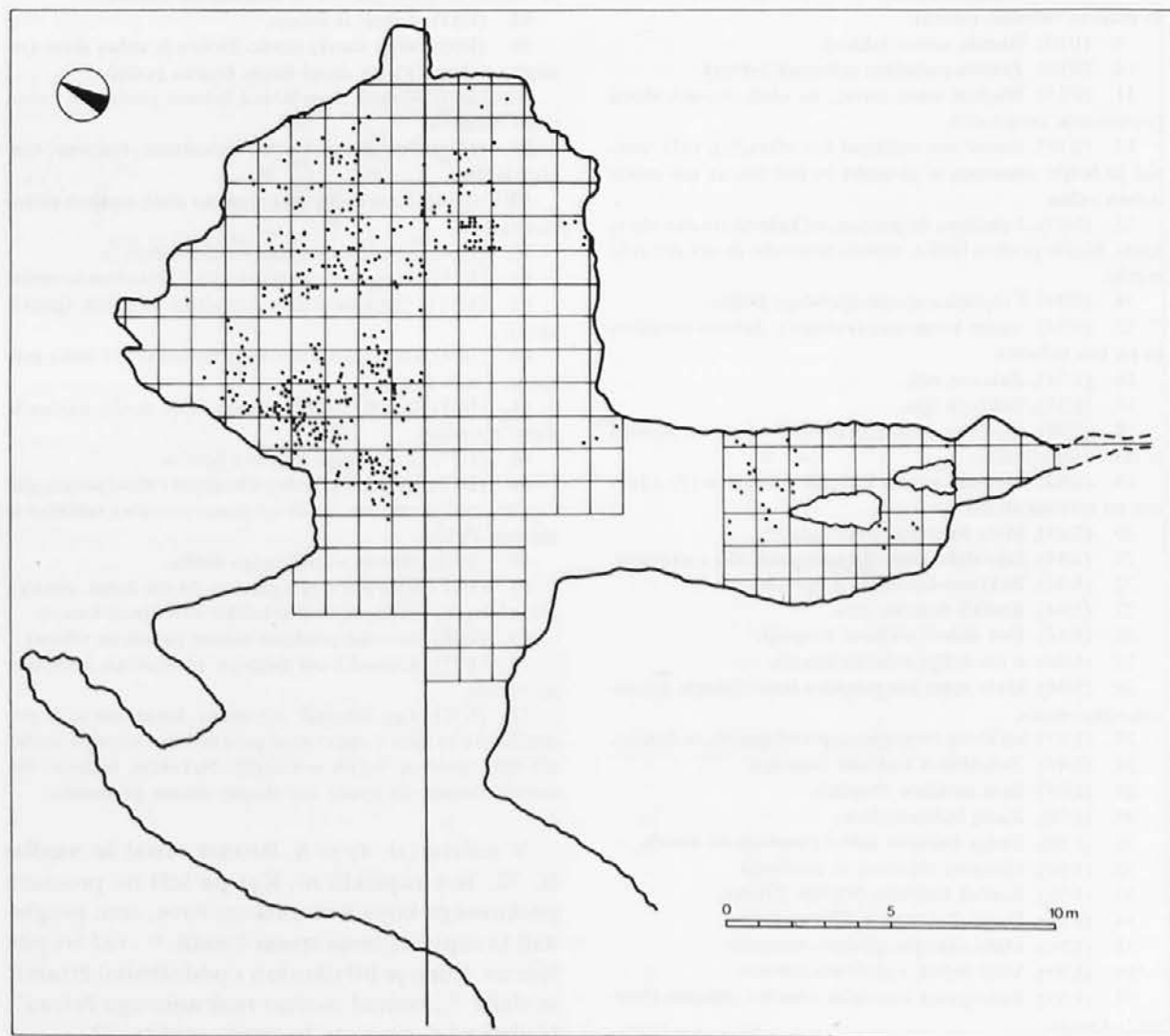
40. (I/70). Železna zakrivljena kljukica (dolga 3-4 cm).
41. (list 1). 5 cm dolga igla, ena stran topa druga pa ostrina konica.
42. (list 1). 5 cm dolga železna žica.
43. (list 1). Okrasni ročajček z obročkom.
44. (list 1). Dva koščka rimskega železa (bakra).
45. (list 1). Rimski železen nož.
46. (list 2). Usločena železna žica.
47. (list 1). Glinasto vretence z okraski.
48. (II/79). Bakren nožiček.
49. (II/73). Železen stisnjen nekoliko ukrivljen žebelj, dolg 5 cm.
50. (I/78). 10,3 cm dolga bakrena žica (igla?) z zajedo na enem koncu.
51. (I/73). Bakrena igla, po obliki zavijana palčica z nabori na vratu (dolga 3 cm).
52. (I/73). Koščeno šilo z odlomljeno konico, s sklepom kot ročaj.
53. (I/71). Mal rimski novc, precej dobro ohranjen, na eni strani cesarjeva podoba z žarkovnim vencem in črkami, na drugi ženska, s poškodbo, zajedo ob robu.
54. (I/65). Do 10 cm dolga železna palica, s stisnjeno, nekakšno sklepno glavico in odlomljeno konico.
55. (I/63). Žebelj iz železa.
56. (I/60). Večji rimski novc. Dobro je vidna glava (od napisa nekaj črk), na drugi strani ženska podoba.
57. (I/60). Košček 1 cm široke železne pločevine z ubodeno luknjico.
58. (I/59). Polovica nekakšne zapestnice, bakrene, tenkoploščate.
59. (I/54). 2 cm dolga, bakrena, na obeh straneh prirostrana žica.
60. (I/54). Železna stisnjena konica (žebelj?).
61. (I/51). Bakrena 4 cm dolga igla z dletastim koncem.
62. (I/51). Ornamentiran patiniran obroček (prekinjen).
63. (I/54). Okrogel bakren obroček (prstan?) 33 mm v premeru, 5 mm debel.
64. (I/57). Rimski novc, najmanjši od doslej najdenih, slabo ohranjen.
65. (I/57). 2 cm dolga koščena konica.
66. (I/57). Velik, zelo dobro ohranjen rimski novc; glava z lovorovim vencem, na drugi strani pravica s tehtnico in mečem. Črke.
67. (I/57). Odlom ukrivljenega žebja.
68. (I/57). Bakrena igla z glavico, 10 cm dolga, enaka v glavni dvorani najdeni, le z nekoliko ukrivljeno konico.
69. (I/46). Bronast predmet zeleno patiniran (skica).
70. (I/57). Komad 5 cm dolgega, ploščatega, zašiljenega železa.
71. (I/57). Kup železnih odlomkov, kateremu se je pridružilo tik za njim v smeri proti poskusnemu kopu 16 različnih bakr. gumbov, večjih in manjših. Nekakšno pasovje. Nobenega dvoma, da spada vse skupaj enemu predmetu.

V načrtu (*sl. 4*) je S. Brodar vrisal še najdbo št. 72. Te v zapisnikih ni. Ker pa leži na prostoru poskusnega kopa v stranskem rovu, smo pregledali ta zapisnik in na strani 8 našli: "...več črepinj loncev. Eden je bil okrašen s podolžnimi črtami" in dalje "...komad močno razkrojenega železa". Najbrž ni dvoma, da to spada pod št. 72.

Končno je v načrtu vrisana še najdba št. 73. Tudi o tej v zapisniku ni ničesar. Toda v "Pojasni-

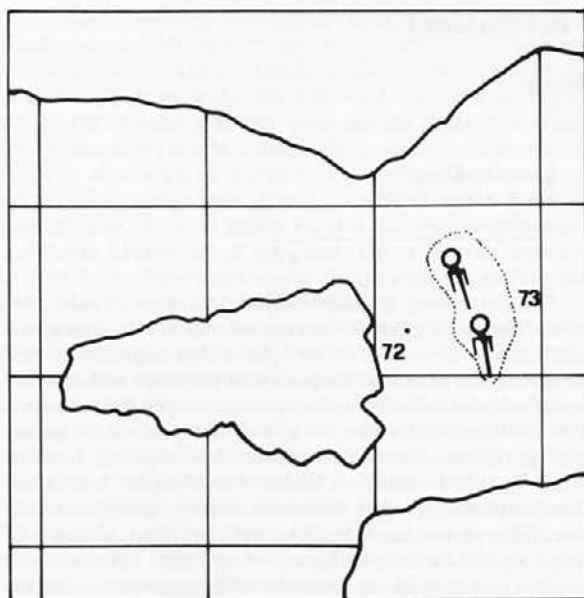
lih" je na prvi strani kot zadnja postavka legende znakov: "73 ... najdišče okostnih ostankov dveh novorojenčkov" (sl. 6). Na strani 6-7 je o tem napisal: "Spodnji črno ogljeni del te plasti s črepinjami predstavlja ponovno dalj časa trajajočo poselitev jame po človeku. V to dobo prištevamo tudi kosti dveh novorojenčkov iz 243 m² v stranski dvorani (Koščice se razlikujejo po barvi. Rumenkastorjavkaste so ležale že v diluvijalni plasti; po tem sklepam, da je bil otrok zakopan, ko na tem mestu še ni bilo ogljene črne plasti, ker bi bila sicer ta pomešana z diluvijalnim materialom. Kosti drugega novorojenčka pa so ležale naravnost v črni ogljeni plasti in so od nje tudi dobile črnikastosivo barvo. Ker so bile delno zasigane, so morale ležati dalj časa prosto na površju". Gre torej za dva časovno ločena pokopa. Za kostne ostanke, ki so bili v pleistocenski plasti, se je po-

javila domneva, da bi morda le šlo za paleolitskega človeka. To vprašanje je zelo zanimalo prof. B. Škerlja in v arhivu Mornove zijalke je ohranjena njegova analiza mandibule, ki je bila edina tako dobro ohranjena, da je bilo mogoče opraviti antropološko analizo. V pismu B. Škerlja z dne 10. oktobra 1935 je še ena ugotovitev, ki je v ekspertizi ni: "Brez dvoma pa gre za čeljust starejšega individua, kakor pa za novorojenčka. Na to kaže že 6. prekat za najbrže prvi stalni molar. Tudi po merah bo starejša". Pleistocenske starosti se ni dalo dokazati in tudi starejši skelet pripada holocenskim obiskovalcem jame. Kostnih ostankov ni več. Verjetno so bili uničeni skupaj s kostmi iz Potočke zijalke. Pravih ognjišč ni bilo. Na raznih mestih so pa bile ugotovljene večje koncentracije oglja. Odkritih je bilo nekaj razno velikih vkopov v spodnjo plast.

Sl. 5: Mornova zijalka. Tloris jame z vrisanimi koli.

Abb. 5: Mornova zijalka. Höhlengrundriß mit eingezeichneten Pfählen.

Sl. 6: Mornova zijalka. Detajl stranskega rova s skeletoma dveh novorojenčkov.

Abb. 6: Mornova zijalka. Detail des Seitengangs mit den Skeletten zweier Neugeborener.

Razen posameznih najdb je S. Brodar našel še ostanke lesenih kolov, ki so bili zabiti v rimsko in pleistocensko plast. Lesena konstrukcija, ki je bila postavljena v jami, je morala zgoreti, ker je osta-

lo le oglje. V zapisniku (I/30) je napisal: "Pri odkopavanju spodnje svetlorjave plasti se je pokazalo, da so bili za časa rimske poselitve zabiti ca 8 cm v premeru debeli koli, spodaj dobro prišpičeni in segajoči, od dna rimske plasti merjeno, ca 20 cm v svetlorjavo plast. Ves prostor, kjer so bili zabiti koli, izpolnjuje zgornja rimska črna ogljena plast. Že v večerajšnjih kvadratih je bilo opaziti 2-3 take primere. Sedaj se jih opazuje sistematično". Do konca izkopavanja je poleg drugih najdb, ki jih je označeval z raznimi znaki, v kvadrate vrisaval črne pike, kjer so bili koli. Po teh skicah smo kole prešteli in našli (upoštevanih je tudi stranski rov) skupno 383 kolov (sl. 5). Koli niso vsi enako debeli. Posameznih debelin ni meril, vendar je pa v skicah z velikostjo pik označeval razlike v debelini. Koli so okrogli. Med vsemi pa je našel 6 takih, ki so bili oglati prirezani. Te je označil s kvadratno piko. Fotografsko kolov ni dokumentiral, toda po srečnem naključju imamo tudi dve ustrezni fotografiji. Na sliki podolžnega profila po osi, ki ga je S. Brodar (1960, sl. 1) objavil zaradi krioturbatnih žepov, vidimo tudi prereza dveh kolov (sl. 2). Tudi na fotografiji (sl. 3), ki kaže vzporedni profil 3 metre vstran (severozahodno) sta vidna dva kola. Ta dva nista prerezana preko sredine in sta zato deformirana in nekoliko slabše vidna.

BRODAR, M. 1979, 50 years of paleolithic research in Slovenia. - *Arh. vest.* 30, 21-28.
 BRODAR, M. 1987, Izrobljene konice. - *Arh. vest.* 38, 13-33.
 BRODAR, M. 1991, Paleolitik Ciganske jame pri Željnah. - *Arh. vest.* 42, 23-64.
 BRODAR, M. 1993, Paleolitske in mezolitske najdbe iz jame Špehovke pri Zgornjem Doliču. - *Arh. vest.* 44, 7-28.
 BRODAR, S. 1938, Das Paläolithikum in Jugoslawien. - *Quartär* 1, 140-172.
 BRODAR, S. 1939, Rezultati lanskega raziskovanja (1937) v Špehovki pri Zgornjem Doliču. - *Zbornik prirodoslovnega društva* 1, 56-59.
 BRODAR, S. 1950, Prerez paleolitika na slovenskih tleh. - *Arh. vest.* 1, 5-11.
 BRODAR, S. 1955, Ledenodobni človek na ljubljanskih tleh. - V: *Zgodovina Ljubljane*, 223-242, Ljubljana.
 BRODAR, S. 1960, Periglacialni pojavi v sedimentih slovenskih jam. - *Geografski vestnik* 32, 33-43.

MOTTIL, M. 1950, Das Protoaurignacien der Repolusthöhle bei Peggau, Steiermark. - *Arch. Austr.* 5, 6-17.
 OSOLE, F. 1961, Parska golobina, paleolitska postaja v Pivški kotlini. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 6, 437-498.
 OSOLE, F. 1964-1965, Paleolitik Slovenije. - *Arh. vest.* 15-16, 9-20.
 OSOLE, F. 1967, Oris poselitve Slovenije v pleistocenu. - *Arh. vest.* 18, 241-246.
 OSOLE, F. 1975, Poselitve Slovenije v pleistocenu. - V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 43-45, Ljubljana.
 OSOLE, F. 1979, Srednji paleolitik. - V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 1, 161-167, Sarajevo.
 OSOLE, F. in M. MALEZ 1971, Paléolithique et Mésolithique. - V: *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie - Recherches et résultats*, 245-264, Beograd.
 ZOTZ, L. 1944, Altsteinzeitkunde der Südostalpenländer. - *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 29.
 ZOTZ, L. 1951, *Altsteinzeitkunde Mitteleuropas*. - Stuttgart.

Mornova zijalka bei Šoštanj

Zusammenfassung

Nach der Entdeckung im Jahre 1935 führte S. Brodar (1938, 160-162) in der Höhle Mornova zijalka 1936 größere Grabungen durch. Er stieß auf eine komplizierte Stratigraphie. An den Profilen mit wechselnder Schichtenzahl und den genauen Beschreibungen der Schichten kann man erkennen, daß die Unterscheidung der Schichten schwierig war. Glücklicherweise hat er die Schichten auch photographiert. Viel später, als die periglazialen Erscheinungen bekannt waren, erinnerte er sich an diese Photographien und veröffentlichte eine Aufnahme dieses Profils (S. Brodar 1960, 36-37). Auch im parallelen, 3 m davon entfernten Profil (Abb. 3), das im Archiv gefunden wurde, ist die Krioturbitation gut erkennbar. So waren die Schwierigkeiten bei der Bestimmung der Schichten verständlich. In der ersten Publikation schreibt er über die Schichten: "... es wurde u. a. folgendes Profil IV aufgenommen:

I 9 cm Holzkohlestaub. Römische und hallstattzeitliche Funde. Castor fiber und Haustiere.

II 56 cm hellbrauner, kantiger, ziemlich feiner Kalkschutt, im oberen Drittel mit Kalkmehl vermischt oder stellenweise fest zusammengeklümpert. Bruchstücke von Höhlenbärenknochen, zahlreiche Reste von Marmotta marmotta. Spärliche Quarztrümmer.

III 74 cm a) oberer dunkler Kalkschutt
b) hellere Zwischenschichte
c) unterer dunkler Kalkschutt

Material kantig und sehr locker. Zerschlagene Höhlenbärenknochen. Primitive Knochenindustrie, Steingeräte.

IV 9 cm angeschwemmter Höhlenlehm".

Daß es sich um vier Schichten handelt, ist aller Wahrscheinlichkeit nach richtig, nur die Teilung der dritten Schicht in drei Zonen hat es vor der Krioturbitation wahrscheinlich nicht gegeben. Knochenreste sind nicht erhalten. Sie wurden wahrscheinlich zusammen mit den Knochen aus der Höhle Potočka zijalka zerstört. Vorherrschend war der Höhlenbär, zahlreicher waren noch Reste des Alpenmurmeltiers. In den Aufzeichnungen finden wir noch die Anmerkungen von einem Raubtierzahn, einem Cervidzahn, einem Wiederkauerknochen, einem Vogelknochen. Herdstellen gab es nicht.

Die Mornova zijalka wurde in den ersten Jahren nach der Entdeckung dem Beginn des Jungpaläolithikums zugeschrieben. Im Jahre 1955 änderte S. Brodar im Zusammenhang mit der Widerlegung der Absolon-Theorie vom Quarzit-Aurignacien und auf der Grundlage seiner Entdeckungen im Betalov spodmol seine Meinung und schrieb die Kultur dem Endmoustérien zu. In den folgenden Veröffentlichungen pflichteten ihm die anderen Autoren bei und dabei ist es auch geblieben. Die Artefakte wurden nur in der ersten Publikation veröffentlicht (S. Brodar 1938, Taf. 8), und zwar als Photographie. Bei der Beurteilung hat niemand die Artefakte begutachtet, sondern alle haben sich zur Information mit der Photographie begnügt, worauf keine Bearbeitung zu erkennen ist, und die Artefakte erscheinen in der Tat primitiv. Als die verloren geglaubten Grabungsprotokolle gefunden wurden, stellte sich heraus, daß es möglich und notwendig ist, über die Mornova zijalka etwas mehr zu berichten. So kam es erst zur Analyse der Bearbeitung und zur Zeichnung der Artefakte.

Im Inventar befinden sich:

Rohmaterial	1
unbearbeiteter Abschlag	4
retuschierter Abschlag	3
Schaber	5

Lamellenklinge	3
kombinierte Gerte	2
Kerbe	5
	23

Die Sammlung ist zwar bescheiden, aber es sind verschiedene Bearbeitungselemente vertreten. Die unbearbeiteten Stücke (Nr. 14, 17, 21 und Taf. 1: 12) tragen, wenn wir sie neben die Artefakte legen (zwei befinden sich auf der veröffentlichten Photographie), zum primitiven Aussehen bei. Das mittelpaläolithische oder Moustérien-Element ist die Stufenretusche. Diese tritt auf drei Artefakten in Erscheinung. Der Querschaber am breiten Abschlag (Taf. 1: 19) kann überhaupt als typisches Moustérien-Gerät bezeichnet werden. Aber dieses Artefakt ist so stark geglättet, als hätte es lange Zeit in fließendem Gewässer gelegen. Vermutlich ist es älter und man hat es irgendwo schon geglättet vorgefunden. Der Schaber Nr. 6 (Taf. 1) hat zwar keine typische Form, aber die Stufenretusche weist auf das Moustérien hin. Anders verhält es sich mit dem dritten Exemplar (Taf. 2: 10). Die Retusche ist zwar wirklich abgestuft, aber sie unterscheidet sich von der typischen Moustérien-Retusche, weil sie vertikal ist. Außerdem befinden sich auf diesem Gerät zwei Kerben, es handelt sich also um ein kombiniertes Gerät, das wir trotz der Stufenretusche nur schwer dem Moustérien zuschreiben könnten. Da wir wissen, daß im Moustérien Schaber vorherrschen, in Slowenien besonders, kann in diese Richtung noch der Schaber Nr. 20 hindeuten (Taf. 1), eventuell noch Nr. 15 (Taf. 1), aber dieser Schaber trägt am schrägen terminalen Rand auch eine vertikale Retusche und eine winzige abrupte Retusche am basalen Rand. Der Schaber am Artefakt Nr. 16 (Taf. 2) kann kein Merkmal für das Moustérien sein, weil sich darauf auch eine große Kerbe befindet. Vielleicht noch die Bemerkung, daß wir einige gezahnte Ränder sehen, und wir könnten der Photographie nach an das - in neuerer Zeit ziemlich aktuelle - gezahnte Moustérien denken.

Im Inventar befinden sich zwar 5 oder 6 breite Abschlüge, aber ebensoviel ist auch von schmalen vorhanden. Ein solches Verhältnis spricht nicht für das Moustérien. Die schmalen Klingenslamellen verschiedener Größe, woraus der Mensch durch zusätzliche Bearbeitung spezifische Geräte hergestellt hat, sind ein Charakteristikum des Jungpaläolithikums. In der Mornova zijalka gibt es zwei unbearbeitete Klingenslamellen, eine retuschierte Klingenslamelle, zwei Klingenslamellen mit Kerben und eine Klinge ebenfalls mit einer Kerbe. Insgesamt existieren also sechs aus dieser Gruppe. Das zweite Merkmal des Jungpaläolithikums ist die steile oder vertikale Retusche, die an vier Artefakten vorkommt. Sie findet sich an zwei retuschierten Abschlügen und an zwei Schabern (die vertikale Stufenretusche an Nr. 10 ist nicht berücksichtigt). Relativ häufig tritt die Retusche an der ventralen Seite auf, z. B. beim Schaber Nr. 15, eine Kerbe an Nr. 10 und die beiden Kerben an Nr. 11. Eine Randretusche besitzen an der ventralen Seite Nr. 1 und ein wenig auch Nr. 8. Charakteristisch für das Jungpaläolithikum sind kombinierte Geräte. Von besonderer Bedeutung ist die Kombination von Stichel, Kerbe und Endkerbe auf Nr. 11. Eine starke Gruppe bilden die Kerben. Auf fünf Artefakten, die als Kerben bezeichnet sind, gibt es sieben und vier befinden sich noch auf beiden kombinierten Geräten. Wie schon erwähnt, sind zwei auf solche Weise angebracht, daß man sie für Endkerben halten könnte. Bei Nr. 1 und 8 (Taf. 2) erweckt die Anbringung den Eindruck, als habe der Mensch einen Stiel anfertigen wollen.

Unserer Meinung nach besteht das Dilemma, wohin die Funde aus der III. Schicht der Mornova zijalka einzuordnen seien, nicht. Aus der Beschreibung der Artefakte ist zu schließen, daß die mehrfach geäußerte Feststellung, es gehe um eine primitive Kultur, ganz und gar fehl am Platz ist. Das Vorkommen von Moustérien-Elementen ist nicht zu bezweifeln, aber auch in den anderen slowenischen Aurignacien- und Gravette-Fundorten finden wir solche Elemente. Die Schaber, die eine ältere Form darstellen, fanden eben auch später Verwendung, als schon jüngere Formen vorherrschend waren. Es sei an Potočka zijalka erinnert, worin eine sehr schön ausgearbeitete Handspitze gefunden wurde, die ein typisches Gerät des Moustérien darstellt. Trotzdem wurde keine ernsthafte Auffassung vertreten, man müsse die Potočka zijalka dem Moustérien zuschreiben, denn das Aurignacien ist der Typen, der Zahl und insbesondere der Knochenspitzen nach so eindeutig vertreten, daß dies kein Detail zu widerlegen vermag. In der Mornova zijalka ist die Kulturzugehörigkeit nicht so klar, doch sind die jungpaläolithischen Elemente viel zahlreicher als die mittelpaläolithischen. Unvereinbar mit dem Moustérien, auch mit dessen Endphase, ist der hohe Prozentanteil von Schmalklingen, das ventrale Retuschieren, die steile Retusche, kombinierte Geräte, Kerben, die Möglichkeit, es könnte sich auch um Endkerben handeln, sowie die Tendenz zur Stielherstellung. Einen großen Einfluß bei der Beurteilung hat auch das Verlorene und erst im Protokoll (mit Angaben und Zeichnung) entdeckte ausgesprochen jungpaläolithische Artefakt Nr. 22 (Taf. 2). Das oben Aufgeführte finden wir auch unter den Artefakten der Mornova zijalka, es kommen darin aber keine typischen Artefakte des Aurignacien vor, die in der Potočka zijalka vorhanden sind. Die Auffassungen kurz nach der Entdeckung waren richtig, die in Schicht III der Mornova zijalka entdeckten Artefakte gehören zum Jungpaläolithikum. Für die Behauptung, daß sie zum Aurignacien gehören, gibt es zwar nicht genügend Argumente, aber es ist sehr wahrscheinlich.

Nach Anzahl der Funde ist Schicht II noch viel bescheidener als Schicht III, denn es wurde darin nur ein Silex gefunden. In der ersten Publikation (S. Brodar 1938, 161) wird dieser Fund folgendermaßen kommentiert:

„Ein kleiner Klingenschaber aus grauem Feuerstein wurde in Schicht II im Seitengange, knapp unter der Hallstattschicht gefunden, so dass sein paläolithisches Alter nicht ganz sicher ist“. Das Artefakt unterscheidet sich von den anderen, in Schicht III in dem Hauptsaal entdeckten durch Material, Form und Bearbeitung. Aufgrund der Andersartigkeit und der bezweiferten Zugehörigkeit zum Paläolithikum wurde dieses Artefakt später bei der Erwähnung der Mornova zijalka nie mehr berücksichtigt und aufgeführt. Der Quarzstein steht der Qualität nach weit vor allen in Schicht III gefundenen Quarzsteinen. Als Abschlag bildet er eine schmale, aber relativ dicke Klinge (Taf. 2: 23). Die hauptsächliche Bearbeitung befindet sich am linken Rand von der Basis bis zur Spitze. Die Retusche ist nur mit Schlägen an die ventrale Fläche angebracht. Obwohl es sich dem Sinn nach um eine dorsale Retusche handelt, trifft dies bei diesem Exemplar nicht zu. Schon in der unteren Hälfte ist die Retusche beinahe vertikal, vom Höcker zur Spitze hin ist sie in der Tat vertikal. Obwohl die Retusche nicht vollkommen einem Rücken entspricht, ist der Eindruck, es handle sich um ein Artefakt mit Rücken, sehr stark. Der Höcker, der sich ungefähr in der Randmitte befindet, ist zwar nicht sehr ausgeprägt, aber auf jeden Fall sichtbar, weil die obere Hälfte vom Höcker zur Spitze hin ein wenig konkav ist. Das als Endkerbe zu betrachten, ist schwer, aber die konkave Form erinnert durchaus daran. Die Retusche ist zwar keine richtige Gravettienretusche, wie es bei den Endkerben gewöhnlich der Fall ist, aber auch hier gibt es Ausnahmen, die mit einer Randretusche gemacht wurden (M. Brodar 1987, 27). Der rechte

Rand ist mit kleinen Retuschen nur ein wenig gezahnt und weist keine besondere Retuschierung auf, die Form oder Funktion bestimmen würde. Wenn wir die ventrale Seite betrachten, sehen wir im oberen Viertel einige flache Retuschen am linken Rand. Ein kleiner Teil an der Basis ist hingegen flach retuschiert. Wegen dieser Retusche ist der Bulbus nicht erkennbar, die Orientierung des Artefakts kann also fraglich sein. Nach dem Aussehen der ventralen Fläche und der Form haben wir es so orientiert, wie es auf der Zeichnung dargestellt ist. Damit stimmt auch die Lage der Flächenretusche überein, die bei Gravette-Artefakten gewöhnlich basal ist, obwohl es natürlich auch hier Ausnahmen gibt (M. Brodar 1991, Taf. 16: 4). Die bearbeitete Klinge ist relativ dick, die daran angebrachte Retusche ist keine richtige Gravette-Bearbeitung, der Höcker ist nicht ausgeprägt, die Endkerbe ist nicht typisch und vielleicht sogar fraglich. Auf den Artefakten tritt manchmal ein Detail auf, das mit dem Typ oder der Kultur, zu dem das Artefakt gehört, nicht übereinstimmt. Jedoch konnten so viele bezeichnende Elemente, wie sie bei diesem Artefakt vorkommen, nicht zufällig entstanden sein. Alles, was wir heute über Gravette-Artefakte wissen, konnte S. Brodar bei der Entdeckung dieses Artefakts nicht gekannt haben. Da sich das Artefakt von den anderen unterschied und da er auch in den damals bekannten Fundstellen der Potočka zijalka und der Špehovka keine passenden Vergleichstücke fand, schrieb er vorsichtshalber, es sei vielleicht nicht paläolithisch. Allen gesammelten Angaben zufolge war diese Vorsicht nicht notwendig. Das Artefakt stammt aus dem Paläolithikum, und nicht einmal aus dem jüngsten, denn es stammt aus der Zeit, da der Höhlenbär noch lebte. Bei der Datierung ist neben allen anderen Merkmalen die ventrale Flächenretusche maßgebend. Dieses Phänomen ist so charakteristisch, daß das Artefakt mit Sicherheit in das Gravettien eingestuft werden kann. Hier findet sich die mehrmals erwähnte Ähnlichkeit mit der Špehovka bestätigt. Auch im dortigen Gravettien lebte noch der Höhlenbär. Nochmals sei erwähnt, daß das Artefakt im Seitengang gefunden wurde, wo es keine vorherige Besiedlung gegeben hatte. Auch diese Lage deutet auf die Ankunft eines neuen Höhlenbesuchers hin.

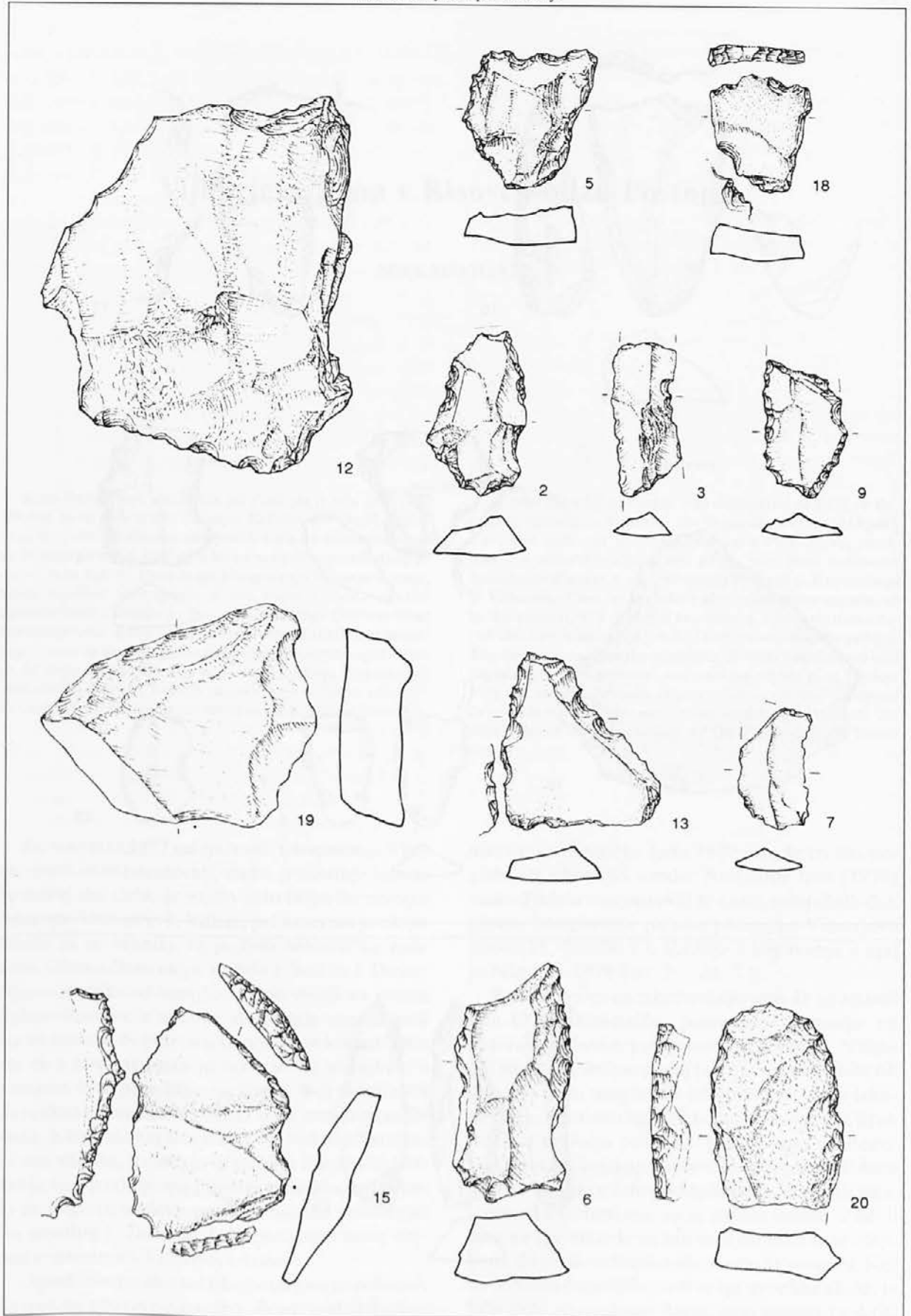
Nach der Erwähnung des Artefakts, der Knochen und Quarzsteine fügt S. Brodar (1938, 161) zu Schicht II folgenden Satz hinzu: „Der einzige, vom Fehlen des Unteriefers abgesehen, vollständige Höhlenbärenschädel, der in der Höhle überhaupt vorkam, war mit einigen quer über ihn gelegten ganzen Röhrenknochen in einer kleinen Wandnische des Seitenganges aufgestellt“. Dieser Satz fand einen großen Widerhall in einer Zeit, als E. Bächlers These vom Höhlenbärenkult gewissermaßen Geltung hatte. Als man diese These bald ernsthaft zu widerlegen begann, haben die Verfechter des Kultes in der Polemik als eines der überzeugendsten Argumente diesen Kopf aus der Mornova zijalka angeführt. Der oben zitierte Satz war bislang die einzige Angabe und war, so wie er formuliert war, in der Tat ein guter Anhaltspunkt für die Verfechter des Kultes. Im Protokoll über die Versuchsgrabungen fand der Autor den Vermerk dieser Entdeckung. Diese Aufzeichnung enthält mehr Angaben über den Fund als der veröffentlichte Satz. Alle Angaben unterstützen nicht den Gedanken an eine Kultaufstellung, zum Teil weichen sie von den publizierten völlig ab. Von einem Bärenkult spricht man heute nicht mehr. Dennoch muß eigens hervorgehoben werden, daß laut Fundprotokoll, auch wenn die Frage noch aktuell wäre, der Schädel aus der Mornova zijalka kein Argument für das Bestehen dieses Kultes darstellen kann.

S. Brodar beschäftigte sich nicht mit den jüngeren Kulturen, deswegen hatte er die Funde der Oberflächenschichten schon zu Beginn des Jahres 1937 dem Archäologen W. Schmid, der damals in Graz tätig war, übergeben. Warum Schmid nichts darüber veröffentlicht hat, ist nicht bekannt.

Heute sind die Gegenstände im Grazer Museum unauffindbar. Wenn die Funde nicht beurteilt werden können, publiziert der Autor zumindest ihr Verzeichnis und die Lage laut Angaben im Protokoll. Besonders interessant ist die Entdeckung 383, ca. 8 cm dicke Pfähle, die in die Pleistozänschicht (*Abb. 6*).

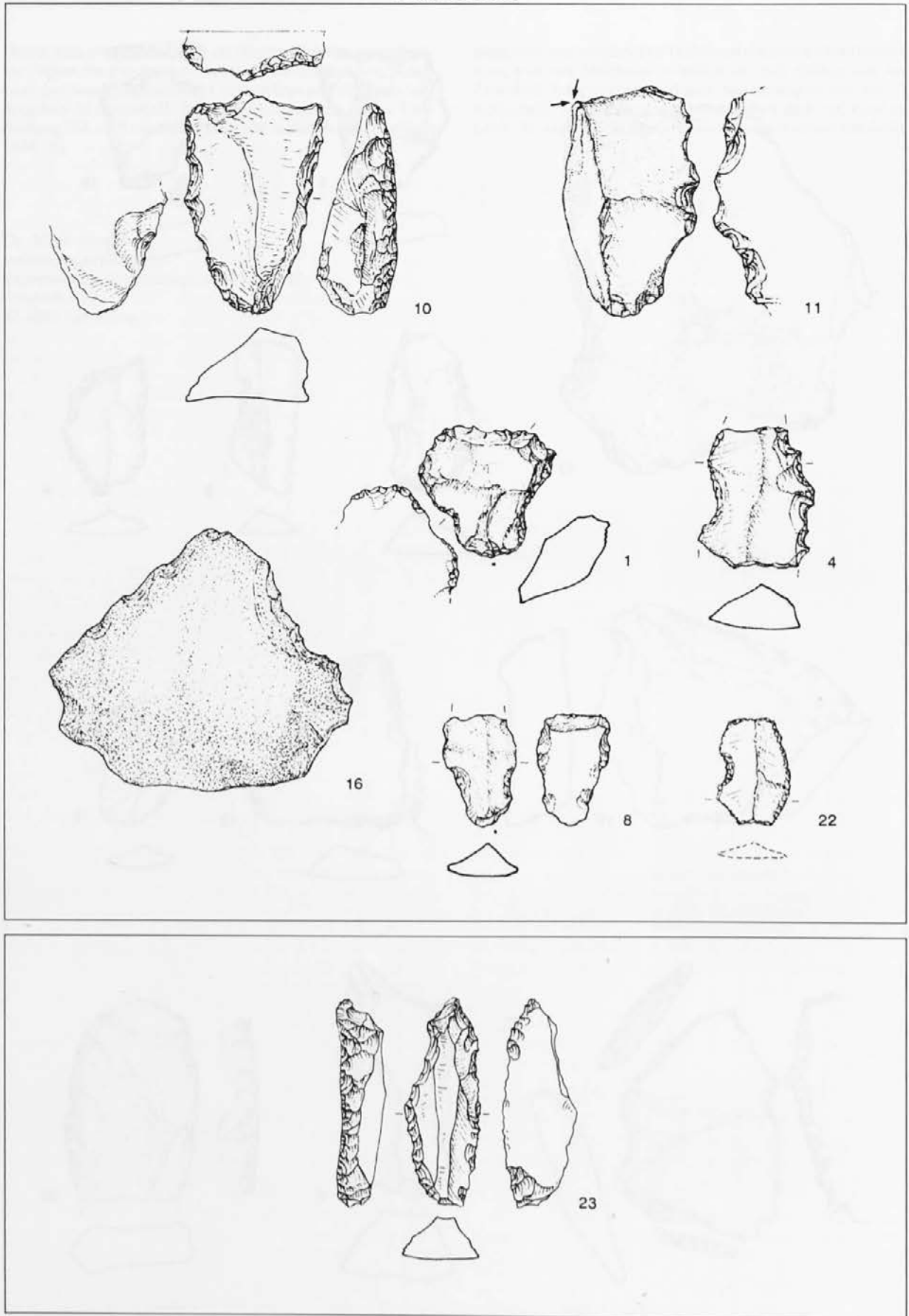
Dr. Mitja Brodar
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gospodska 13
SI-1000 Ljubljana

eingeschlagen wurden. Die Holzkonstruktion muß verbrannt sein, weil nur Holzkohle erhalten ist. Alle Pfähle sind im Protokoll dokumentiert und ihre Anordnung ist auf *Abb. 5* dargestellt. Im Seitengang wurden neben anderen Funden (*Abb. 4*) auch die Skelette zweier Neugeborener entdeckt

T. 1: Mornova zijalka. Kameni artefakti iz plasti III. M. = 1:1.

Taf. 1: Mornova zijalka. Steinartefakte aus Schicht III. M. = 1:1.

T. 2: Mornova zijalka. Zgoraj: kamni artefakti iz plasti III. Spodaj: artefakt iz plasti II. M. = 1:1.

Taf. 2: Mornova zijalka. Oben: Steinartefakte aus Schicht III. Unten: Artefakt aus Schicht II. M. = 1:1.